

EGY ÉLET PROGRAMJA: PÁKEI LAJOS SZEREPE A KOLOZSVÁRI IPARMŰZEUM ÉS -ISKOLA LÉTREHOZÁSÁBAN¹

SZÉKELY MIKLÓS

A század eleji történeti, régészeti és képzőművészeti jellegű múzeumalapítások után a 19. század utolsó évtizedeiben Magyarország ipari és közgazdasági modernizációja vált a múzeumalapítások és -építések motorjává. A nemzeti ipar fejlesztése, a gazdasági, társadalmi, oktatási modernizáció következtében a század utolsó két évtizedében az ipari-iparművészeti múzeumok a teljes múzeumalapítások és -építések több mint felét tették ki. Jellemzően kettős, azaz múzeumi és oktatási funkciókat egyesítő intézmények voltak, területi eloszlásukat tekintve a főváros és Erdély különböző városai domináltak: 1867–1897 között három iparmúzeum épült fel: Hauszmann Alajos budapesti Technológiai Iparmúzeuma (1887–1889), Kiss István marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeuma (1890–1893) és Pákei Lajos két kolozsvári iparmúzeumi tömbje (1896–1898 és 1903–1904), egy mű- és iparmúzeum (Lechner Ödön Iparművészeti Múzeuma, Budapest, 1893–1896/1897), egy természettudományi (Nagyszeben, 1894–1895), egy helytörténeti (Bihar Vármegyei és Nagyvárad Múzeum, 1895) és egy régészeti múzeum (Aquincumi Múzeum, 1894). Ezt a tendenciát csak az Országos Képtárból Szépművészeti Múzeummá alakuló nemzeti képzőművészeti gyűjtemény alapítása és palotájának felépítése (1896–1906) ellensúlyozta.² Építészeti megoldásaikban meghatározó a klasszicizáló formakincs, az ettől való eltérés a gyűjteményi anyag jellegét tükröző múzeumi programon alapult. Lechner Ödön Iparművészeti palotájának francia reneszánsz tömbje mögött indiai és pártus építészeti elemek vegyültek a Huszka-féle magyaros ornamentika motívumaival,³ Orczy Gyula 1894-ben átadott, majd két évre rá kibővített Aquincumi Múzeuma a klasszikus antikvitás régészeti anyagát fogadta be. A klasszikus antikvitást megidéző szobormásolat-csarnokok és a képtári funkciót rejtő neoreneszánsz tömbökből „építkező” Szépművészeti Múzeum, a magyar múzeumügy e jelentős korszakának záróakkordjaként ugyan már két épületbe szervezve, de eredeti szándéka szerint művészképzési és klasszikus képtári-múzeumi feladatot egyaránt teljesített.⁴

A 19. század második felében az egymással együttműködő múzeumok és iskolák egy épületen belüli elhelyezése mintatárként és közművelődési intézményként való működésüket szolgálta. A gyűjtemények oktatásban betöltött szerepe, gyarapodásuk iránya és dinamikája nem csak a technika és ízlés gyors változásával függött össze, hanem a polgári

¹ A tanulmány a *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* című OTKA-program (OTKA K 108670) támogatásával valósult meg.

² SINKÓ 2009, 15–32.

³ SISA 2013, 628–633.

⁴ TÓTH 2012, 42–44.

1. Kolozsvár belvárosa a Fellegvár oldalából, 1940 u.

nyilvánosság iránti igénytel. A hasonló többfunkciós megoldások létrejöttében azonban a tudományos, kiállítási és muzeális intézmények elhelyezésekor jelentkező korlátozott anyagi lehetőségek is közrejátszottak. Gondolhatunk itt a Magyar Tudományos Akadémia palotájának harmadik szintjén berendezett Országos Képtárra is, vagy a Mintarajziskola és Rajztanárképző épületére, melynek tervpályázata a képzőművészek és rajztanárok képzése mellett az 1872-ben létrejött Mű- és Iparmúzeum kiállító- és oktatótereinek elhelyezését is szem előtt tartotta.⁵

Ebbe a sorba illeszkedett tehát a kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum és a hozzá kapcsolódó Építő-, Fa- és Fémipari Ipariskola. Pákei Lajos életpályájának jelentős részét az iparmúzeum és az ipariskola megteremtése töltötte ki.⁶ Szülővárosába, Kolozsvárra való 1880-as visszatérést követően városi főmérnökként már 1882-től foglalkoztatta egy szakipari rajzot, építőmestereket oktató iskola és az iparmúzeum létrehozása. Az iskola előzményének számító Építő-, Fa- és Fémipari Műhelyeket 1884-től vezette, önéletírása szerint „munkáságom súlyát a nevelés és a tanügyi rendszer fejlesztésére fordítottam”.⁷ Az iskola 1896–1898 közötti felépítése, az első tanév során már túl kicsinek bizonyuló iskola bővítési tervei, majd a második, önálló iparmúzeumi épület felhúzása 1903–1904 között,⁸ s végül az első világháborúig tartó iskola- és múzeumigazgatói, oktatásszervezési, gyűjteményfejlesztő és múzeumépítő tevékenysége Pákei Lajos negyven éves aktív életpályájának szinte teljes egészén végigvonul, ezért méltán tekinthetjük az intézmény létrehozását és működtetését Pákei életprogramjának. Iparmúzeumok és ipariskolák megszervezéséhez és vezetéséhez szükséges tehetség, elhivatottság és a több szakmára kiterjedő érdeklődés ilyen kitaró együttállása, amint látni fogjuk, más építészek életművében is megfigyelhető az Osztrák–Magyar Monarchiában. A századforduló évtizedeinek a korábbiaknál sokkal dinamikusabb fejlődése az újdonságok ismeretét és alkalmazását, a fejlesztések legújabb irányainak állandó követését várta el a modernizáció e fontos intézményeinek vezetőitől (1. kép).

Iparmúzeumi és ipariskolai minták hatása Kolozsváron

Mint köztudott, Pákei Lajos a budapesti és müncheni tanulóévek után 1876-tól a bécsi Képzőművészeti Akadémián a kései historizáló bécsi városképet jelentős mértékben befolyásoló Theophil Hansen tanítványa lett.⁹ 1880-tól 1884-ig Kolozsvár főmérnöke-

⁵ SINKÓ 2012, 253–254.

⁶ PÁKEI ÖNÉLETRAJZ, 3–4.

⁷ PÁKEI ÖNÉLETRAJZ, 3r.

⁸ SZÉKELY 2015a, 41–46.

⁹ ZEESSE 2013.

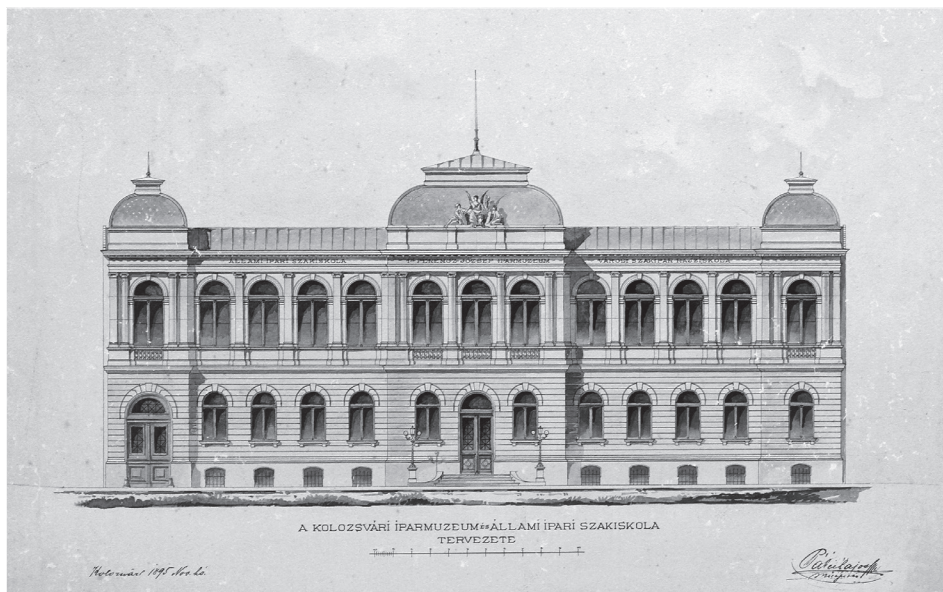
ként, majd ezt követően az ipariskola szakigazgatójaként, az iparmúzeum igazgatójaként és gyakorló építészként nem csupán számos köz- és magánépület tervezése fűződik a nevéhez, hanem a város historizáló modern arculatának kialakítása is. A városképet alapvetően átalakító munkái közé tartozik a Főtér, illetve a Sétatér környékének számos épülete. A városi polgárság reprezentációs igényeit elégítette ki a Főtér sarkán emelt New York Szálló, a reformáció kori Kolozsvár emlékezete miatt is fontos Unitárius Kollégium és a város reneszánsz kori jelentőségére utaló Mátyás szülőház felújítása, a Fadrusz szobor talapzatának elkészítése. A modern városi polgárság életmódja tette szükségessé a Sétatér átalakítását, itt a kioszk és a korcsolyapavilon ugyancsak Pákei nevéhez fűződik, hasonlóan a Sétatérre vezető Malom utcában felépített Magyar Királyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskolához és az I. Ferenc József Iparmúzeumhoz.

A 19. század végén a város modernizációjának kulcsfontosságú momentuma volt az iparoktatás fejlesztését szolgáló ipariskola és iparmúzeum alapítása és építése; létrejöttében részt vettek a város vezetése mellett az iparosok szervezetei és a helyi értelmiség jelentős része is. Iskola és gyűjtemény kapcsolatának eredete, maga a modern magyar múzeumi gondolat is Erdélyben gyökerezik. Gondoljunk csak a nagyenyedi kollégium 18. század eleji felújítására és gyűjteményeinek bővítésére, leltárainak és tékáinak elkészítésére, amelyek kapcsán először tűnik fel magyar szövegekörnyezetben a *múzeum* kifejezés többféle változata.¹⁰

A kolozsvári iparmúzeumi és ipariskolai folyamatok megértéséhez a hivatalos felterjesztésekben gyakran szereplő, mintaadó bécsi, linzi, grazi ipariskolák mellett az Erdélyhez sok szempontból hasonló Bukovina fővárosának, Czernowitznak az ipariskolája és iparmúzeuma jelenthet párhuzamot. Az iskolaépítés, iparszervezés, oktatásmódszer-tan szempontjából Ausztriában Camillo Sitte, Bukovinában Joseph Leitzner töltött be a Pákeiéhez erősen hasonló szerepet. Közvetlen bizonyítékunk egyelőre nincs arra nézve, hogy Pákei Lajos ismerte volna Camillo Sitte (1843–1903) historizáló urbanisztikával kapcsolatos elképzeléseit, ez azonban mégis valószínű. Hansen tanítványaként értesülnie kellett a városépítészet megújítását elméleti és gyakorlati munkásságával célul kitűző Sitte 1889-es nagy visszhangot kiváltó publikációjáról.¹¹ A nagyvilág, így Bécs és Ausztria építészetének rezdüléseit – az iparmúzeum leltárkönyvének gyarapodása alapján – Kolozsvárról is követő Pákei az osztrák mester építészeti elgondolásainak megvalósítója-

¹⁰ VITA 1983, 36–43.

¹¹ Önálló tanulmányt érdemelne Camillo Sitte bécsi ipariskolai tanár, építész, urbanista elveinek hatása Pákei Lajos életművére. Alapkutatások hiányában itt most csak fel szeretnénk hívni a figyelmet erre a minden bizonnyal meglévő kapcsolatra. A Pákei vezetése alatt álló Iparmúzeum könyvtárainak leltára tanúskodik arról, hogy Pákei a bécsi éveket követően is naprakészen követte a német nyelvterületen zajló építészeti, építész- és iparoktatási diskurzust. Kolozsvár városának Pákeihez kötődő áttervezésében is érzékelhetőek azok az elvek, amelyeket Camillo Sitte 1889-es (csak 1909-ig négy kiadást megélt) kiadványában (*Der Städtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätzen*) megfogalmazott. Az eredetileg a császári Bécs átépítésével kapcsolatos elképzeléseiben Sitte a történeti városszerkezeten alapuló, historizáló építkezések mellett érvelt. Az itáliai humanizmus tudományos, művészeti és építészeti elveinek modernizált átvételét javasló Sitte gondolatai termékeny talajra hullhattak a reneszánsz kori dicsőségét feltámasztani igyekvő Kolozsváron is. Olaszországi, franciaországi és németországi utazásait követően foglalta össze azokat a városépítészeti elveket, amelyekben a reprezentációs igény, az élhető modern köztér, a higiénia hangsúlyozásával, a városi közlekedési rendszereket a városszövetbe integráló gyakorlatával a historizmus talaján maradvá alkotott maradandót. Béccsel kapcsolatos elképzelései nem valósultak meg, a Monarchia más városaiban azonban kimutatható hatása volt. HERSCHER 2003, lásd még WINKLER 2002.

2. Az iparmúzeum és ipariskola főhomlokzata. Tervezet, 1895

ként tűnhet fel szemünk előtt. Urbanisztikai elképzelései mellett Camillo Sitte ipariskolai tanárként is újító volt: 1875–1883 között a salzburgi Staatsgewerbeschule igazgatójaként megalapította az úttörő jelentőségű *Fotográfiai és egyéb reprodukciós szakot* (Abtheilung für Photographie und Reproductionsverfahren), ennek újszerűsége miatt hívták el pár évvel később a bécsi felső ipariskolába tanítani, amelyet aztán 1889–1903 között igazgattott is. Ha fotográfíáról nem is beszélhetünk, de a Pákei irányítása alatt álló kolozsvári oktatási rendszerben az ausztriaihoz hasonlóan megvalósított, gyakorlat-orientált képzés is aktuális kihívásokra kívánt megoldást nyújtani – az építési konjunktúra által megkövetelt modern szaktudás, anyag- és gépismeret birtokában lévő mesterek képzése a vidéki magyar városok építkezéseinek égető problémáját orvosolta.¹²

A morva származású, életművét Czernowitzban kiteljesítő Joseph Leitzner pályája is számos hasonlóságot mutat Pákeiével: szociokulturális lehetőségeik, tanultságuk, a Monarchia regionális fővárosi aspirációjú városaiban hasonló építész-oktatásszervező-várostervező életpályamodellt tett számukra lehetővé. Bukovina fővárosában, Czernowitzban már a 19. század közepén felmerült egy technikai iskola/akadémia létrehozásának szüksége, az első lépésekre 1871 végén került sor, amikor a városi tanács a bécsi Oktatási minisztériumhoz nyújtott be kérelmet egy technológiai ipariskola létrehozására, melyet a már működő bécsi, grazi, prágai, brnói, lemerbergi intézmények mintájára kívántak létrehozni Bukovina iparfejlesztésének elősegítésére. Az 1873 novemberében megnyitott intézményt a grazi Műszaki Fakultás korábbi professzora, Joseph Wesel vezette a

¹² „A fővárosban már rendezettebb építő-ipari viszonyok vannak, míg a vidéki városokban kevés kivétellel a fentemlített képesítési rendelet dacára a kőművespallér, a kőművesmester, az építőmester és az építész hatásköre teljesen összeavart fogalmak.” ÉRTESÍTŐ 1891, 5.

kezdeti években. Az 1878-ban meghirdetett igazgatói pályázatot elnyerő Joseph Leitzner 1833-ban született Brnóban, az 1850-es években szülővárosában és Prágában szerzödtették a felső iparrajz-iskolákban. A czernowitzi ipariskolát 17 éven át, 1895-ben bekövetkezett haláláig vezette, oktatásának megszervezése mellett a város számos középületének tervezése fűződik a nevéhez.¹³ Nem véletlen az sem, hogy az iskola önálló épületének létrehozására irányuló események igazgatóvá való kinevezését követően gyorsultak fel. A város expanziója, Kolozsvárhoz hasonló folyamatok mentén zajlott, az intenzív urbanizáció részeként a Neuweltgasséra tervezett ipariskola – egy újabb párhuzam Kolozsvárral – az elemi iskola mellett elterülő telken, az igazgató, Leitzner tervei alapján épült 1882 végétől. Hat évvel később az ipariskola szomszédságában felavatták az iparmúzeum épületét is, amely szintén Joseph Leitzner, a későbbi igazgató tervei szerint épült fel.

A Czernowitzban megfigyelhető jelenségek tehát – az egy kézben összpontosuló város-tervezés, az iparmúzeum és az ipariskola igazgatása, az ipariskola oktatásmódszertanának kidolgozása és a múzeumi gyűjtemény fejlesztése – kísértetiesen emlékeztetnek Kolozsvárra. A robbanásszerű városfejlődés okozta problémák látszólag a Monarchia egészében hasonló megoldásokhoz vezettek. Szemügyre véve Pákei Lajos iskolaépületeit, észrevehető rajtuk ausztriai tanulmányútjának hatása is.¹⁴ A kolozsvári évkönyvek részletesen taglalják a grazi Staatsgewerbeschule épületét, amelyben – Kolozsvárhoz hasonlóan – az épület utcai szárnyában rajz- és elméleti termek, hátul pedig különféle műhelyek helyezkedtek el. A tantermek nagyok, világosak voltak, megvilágításukról gázégők gondoskodtak. A faipari profilnak megfelelően a bútorozott tantermek falaira faragványminták kerültek, az igazgató irodája az iskolában készült bútorokkal volt „fejedelmien berendezve”, az intézet rendszeresen a növendékeivel készítette a szükségleteinek megfelelő bútorzatot.¹⁵

A Monarchia iparmúzeumi és ipariskolái története kapcsán is számos közös vonás figyelhető meg. Az első a múzeumok esetében gyakorta előforduló ideiglenes elhelyezés. A bécsi ipariskola az 1860-as években a Sigl'schen Lokomotivfabrik műhelyeiben működött, a budapesti technológiai ipariskola gyűjteményét eredetileg a Beleznay-kertben őrizték és itt szervezték meg az első tanfolyamokat is. A kolozsvári iparmúzeum is több helyszínen, a Szent Mihály plébánia épületében, a Szentkereszty-házban, majd a város főterén működött rövidebb-hosszabb ideig. Ez a helykeresés részint az ipar gyorsan változó igényeivel, az új alapanyagok, a folyamatosan fejlődő technológia okozta kihívásokkal, ezek bemutatásának és oktatásának mikéntjével függött össze. Emiatt az ipariskolákra és iparmúzeumokra más középfokú oktatási és muzeális intézményeknél sokkal gyorsabb specializálódási, szakosodási dinamika volt jellemző: az 1867–1868-as tanévtől a bécsi polgári iskolákban (Realschulen) eltörölték a technikai oktatást, az iparossághoz kapcsolódó ismereteket ettől kezdve az ipariskolák adták át. A Monarchiában először 1877-ben a salzburgi Staatsgewerbeschuleban indult fototechnikai és sokszorosító oktatás, amelyet 1886-ban a hasonló profilú bécsi intézménybe helyeztek át, sokkal szélesebb kör számára téve elérhetővé az új technológia elsajátítását. Eötvös József és Trefort Ágoston mellett Zichy Jenő, Szabóky Adolf, Sztérenyi József és mások tevékenysége a magyarországi ipar gyors ütemű felzárkóztatását tűzte ki célul, s ennek alapját a törvényi szabályozás gyors

¹³ SZOVINSZKIJ 2014.

¹⁴ ÉRTESÍTŐ 1892, 7.

¹⁵ SZÉKELY 2015b, 198–199.

elfogadása jelentette. A kiegyezés évében, 1867. szeptember 15-én újraalakult az Országos Magyar Iparegyesület, amely a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium mellett az iparfejlesztés motorjává vált. Egy évvel később az 1868. évi XXXVIII. népoktatási törvény az általános tankötelezettség mellett megteremtette az iparossegédek oktatásának lehetőségét is, amelyet majd az 1884. évi XVII. törvénycikk, az ún. ipartörvény pontosított.¹⁶

Az ipariskolák jellegükből adódóan általában többfajta osztálytípust egyesítettek: Bécsben építőipari és gépipari osztály, tanfolyamok, szakipari rajziskola kapott helyet ugyanabban az épületben. Kolozsváron és Marosvásárhelyen építő-, fa- és fémipari, Székelyudvarhelyen kőfaragó és agyagipari képzést szervezett az iskola.

Az iparmúzeumok és ipariskolák épületei a városok újonnan kiépülő részeihez tartoztak, a polgári öntudatot tükröző, monumentális épületeik nem ritkán kulturális és rekreációs terek és intézmények vonzáskörzetében helyezkedtek el.¹⁷ Ilyen volt Salzburgban az ipariskola helye, a Rudolfskai, Kolozsváron a Sétatér és a nyári színpad közelében, a Malom utcában felépült első múzeum-iskola épület. Az I. világháborúval átalakuló társadalmi, gazdasági viszonyok dinamikájára már nem tudott megfelelően reagálni ez az intézménytípus, megszűnés, átalakulás lett a sorsa. Bécsben a Technisch-gewerbliche Bundeslehranstalt az oktatási rendszeren kívüli intézetté vált, a düsseldorfi intézmény 1918-ban megszűnt, a budapesti technológiai iparmúzeum 1921-től már kizárólag anyagvizsgáló intézményként működött. Főként az újabb gyártási technológiák megjelenése, az új tervezési gyakorlatok, az ismeretek átadásának átalakulása, a fotográfia popularizációja, összességében a két világháború közötti modernizmus jellemzői okozták az iparmúzeumok funkcióvesztését. Ez, és nem feltétlenül az impériumváltás volt az oka annak, hogy a kolozsvári és a marosvásárhelyi intézmények sem maradtak fenn eredeti formájukban.

A hazai iparmúzeumi és ipariskolai diskurzus hatása Kolozsváron

Az ipar gyorsan változó igényei, a technológiai fejlődés hatására régóta bevált oktatási modellek, ipari mintatárak, eszközök, berendezések elavulása az új technológiai, iparmúzeumi és ipariskolai stratégiákhoz való gyors alkalmazkodást tett szükségessé. Mi sem jellemzi jobban az iparművészeti gyűjteményeket befogadó múzeumoknak szánt szerepet, mint az, hogy az iparfejlesztés kiemelkedő hazai személyiségei jelentős szerepet játszottak létrejöttükben. Az Országos Iparegyesület igazgatója, Mudrony Soma 1880-as években írt „emlékiratában” az iparfejlődést leíró pozitivistá történelemszemlélet a modernizáció melletti érvvé vált: az iparfejlesztés külföldi előképei egymást meghaladó paradigmákként jelennek meg: az ipari-iparművészeti oktatás első modern intézménye, a párizsi Conservatoire des Arts et des Métiers (1794) utáni lépcsőfokot az első londoni világiállítás tapasztalata alapján létrehozott South Kensington Múzeum (1853) jelentet-

¹⁶ 1884. évi XVII. törvénycikk, különösen III. fejezet A, B. pontok. A fentiekkel párhuzamosan folyamatosan szigorodtak a bejutási feltételek. A magyarországi központosítással és államosítással egy időben, az 1890-es években Ausztriában lezajlott reform eredményeként a Monarchia mindkét részében szigorúbb felvételi követelmények eredményeként magasabb végzettséggel lehetett csak bejutni ipariskolákba. Ausztriában négy év középiskola vagy polgári, vagy nyolc év népiskola volt a felvétel feltétele.

¹⁷ GYARMATI 2005, 16–20, 35.

te.¹⁸ Saját korát az 1876-os philadelphiai világiállítás tapasztalatai alapján a dél-németországi iparos-továbbképzők és iparos középiskolák, az oktatásmódszertan szempontjából kiemelkedő, Szergej Sztroganov gróf által 1825-ben alapított és az 1860-as években megreformált moszkvai Művészeti és Ipari Egyetem,¹⁹ illetve az iparoktatás legújabb iskolatípusa, az Ausztriában meghonosított műipari szaktanműhelyek képviselték.²⁰ Az iskola és a múzeum egymásra utaltságára épülő angol, a helyi nyersanyagokon és piaci igényeken, az iparosság hagyományain alapuló német, és a tanműhely-alapú, egy intézményen belül gyakorlatorientált képzést biztosító ausztriai módszerek a magyarországi iparoktatás főbb mintáivá váltak.²¹

A magyarországi ipari rendszer modernizációja éles váltást jelentett a céhes rendszert rendkívül későn, 1872-ben maga mögött hagyó ipar számára. Az átalakulás iránya a specializált gyáripari termelés lett, de a változás kihatott a művészi iparra is. Mudrony – a korszak iparművészeti gondolkodásának megfelelően – az ipari termékek esztétizálásában látta a múzeum és az iskola feladatát, s ez a szempont a korszak „művészeti” és „ipar” múzeumai közül a budapesti iparművészeti és a kolozsvári technológiai iparmúzeumban elválaszthatatlanul összekapcsolódott. Keleti Károly közgazdász, statisztikus, iparpolitikus és Mudrony Soma 1880-ban az *iparmúzeum* fogalmának hármas értelmezést adtak, amely az iparmúzeumi rendszer három funkcióját egyesítette: a műipari (iparművészeti), a technológiai és a kereskedelmi feladatot ellátó keleti múzeum szerepét.²² Ez valójában az iparfejlesztést támogató iparmúzeumi rendszer műszaki, művészi és üzleti aspektusait fogta össze.²³

A budapesti Technológiai Iparmúzeum a vele egy épületben működő Állami Felső Ipariskolával együtt az ipari fejlesztés vezető kettős intézménye volt. A múzeum szerszám- és géptárból, a késztermékeket, nyersanyagokat bemutató mintatárból, rajztermekből, valamint műszaki ábra- és könyvtárból állt. Központi költségvetésből működő, a VKM felügyelete alá tartozó intézményként az oktatási, gyűjteményezési és bemutatási funkciók mellett feladata volt a vidéki ipar állandó monitorozása, a „szakismereteknek szemléleti uton való terjesztése.”²⁴ A iparmúzeumokat éppen ez utóbbi tette egy mai fogalmaink szerinti kortárs és innovatív intézménnyé. Az innováció anyagi és eszközbeli eredményeinek, a legújabb fejlesztéseknek a központba helyezése indokolta az elavult, a korabeli szóhasználat szerint „meghaladott” anyagok, eszközök, berendezések kiemelését a gyűjteményből és az intézmény javára történő értékesítését vagy átadását.²⁵

A budapesti technológiai iparmúzeum létrehozásával párhuzamosan az 1880-as évektől megkezdődött az ország különböző részein, a helyi nyersanyagokra és a történelmi

¹⁸ MUDRONY 1877, 93–94.

¹⁹ A Mudrony szövegében említett „moszkvai cári technikai iskolát” leginkább ezzel az intézménnyel lehet azonosítani. A meghatározást ezúton köszönöm Ekaterina Viazovánának, a moszkvai Művészeti Tanulmányok Állami Intézete munkatársának.

²⁰ MUDRONY 1877, 93–94.

²¹ MUDRONY 1877, 97–107.

²² KELETI–MUDRONY, 1880, 14; SZÉKELY 2015b, 193, 204.

²³ STEINACKER 1881, 14.

²⁴ JEGYZŐKÖNYV 1881, 61.

²⁵ Trefort érvelése szerint „az intézet célja nem a kézműiparnál használt szerszámok és eszközök történelmi összeállítására.” JEGYZŐKÖNYV 1881, 61.

kézműipari, háziipari vagy kisipari gyakorlatra alapozott ipariskolák és iparmúzeumok létrehozása. A reneszánsz kori ötvösség mint történeti ipar és a modern helyi lehetőségek kapcsolódtak össze abban a tervezetben, amelyet Hegedüs Lajos miniszteri tanácsos Budapesten felállítandó műszaki (technológiai) iparmúzeum kapcsán megfogalmazott. Az ország több városában alapítandó iparmúzeumok felállítása mellett érvelve, Kolozsvár kapcsán így fogalmazott: „egykor kincses Erdély, hazája volt azon kézműiparnak, az ötvösségnek, mely zománczott és sodronyozott műveivel századokon át kitűnt”.²⁶ Hegedüs országos iparmúzeum-hálózatot vizionált a magyar ipar „gócpontjaiban”: Budapest mellett Pozsonyban (és a felvidéki bányavárosokban), Győrött, Veszprémben és Pécsen, Kassán, Munkácson, Nagyváradon, Temesváron, Erdélyben pedig Kolozsváron, Brassóban és egy-két székelyföldi városban.²⁷ A javasolt, nagyjából tizenöt iparmúzeumból végül három jött létre, a budapesti mellett a regionális iparfejlesztés szempontjából prioritást élvező Erdély magyar és székely „fővárosaiban”: Kolozsváron és Marosvásárhelyen.

A budapesti kettős intézmény múzeumi és oktatási modellje számos tanulsággal szolgál Pákei kolozsvári gyakorlatának megértéséhez. Az iparmúzeum fogalma egyszerre vonatkozott az iparfejlesztéssel kapcsolatban álló múzeumok összességére, és a tisztán a nyersanyagok, segédanyagok, műszaki, technológiai újítások, a készítés módjának és eszközeinek bemutatására szorítkozó technológiai iparmúzeumra, mint önálló intézményre.²⁸ Az ipar művészeti fejlesztését szolgáló *mű- és iparmúzeum* (vagyis iparművészeti múzeum) mellett, az iparfejlesztés második intézménytípusa a *technológiai iparmúzeum* volt, amelyeket harmadikként a megtermelt áruk és termékek piacra jutását segítő, ún. *keleti* (kereskedelmi) *múzeum* egészítette ki.

A budapesti Technológiai Iparmúzeum létrejöttéhez a végső lökést az Iparművészeti Múzeum alapszabályának 1879-es elfogadása adta meg. Az ipari termelés művészi aspektusa mellett szükségessé vált a műszaki, technológiai tudás átadásának intézményét is létrehozni.²⁹ Budapesten végül 1884-ben megnyiták az állami ipartanműhelyek, ugyanazon év végén a központi szakipari rajziskola és 1888-ban a technológiai iparmúzeum.³⁰ A gyűjteményei és elhelyezése szempontjából ekkor biztosnak tűnő iparművészeti múzeum mellé létre-

²⁶ HEGEDÜS 1881, 41.

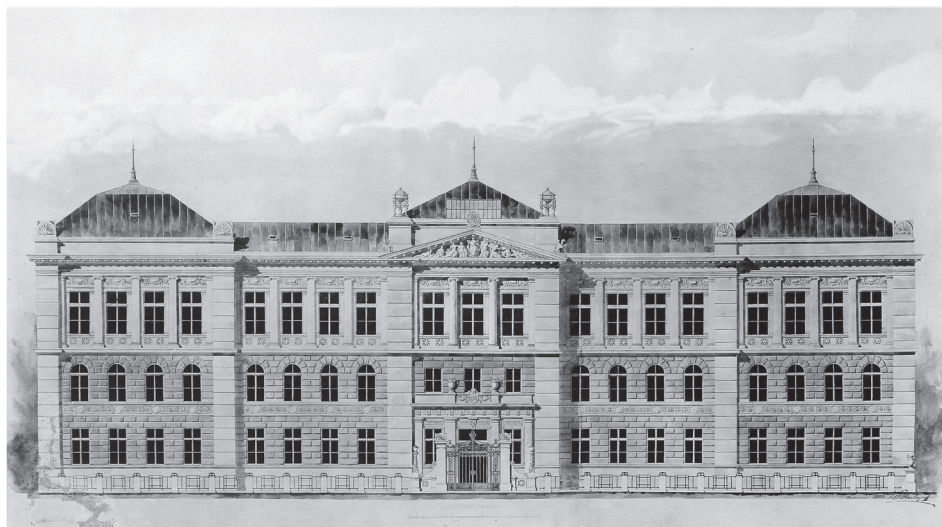
²⁷ HEGEDÜS 1881, 41.

²⁸ GAUL 1913, 9.

²⁹ GAUL 1913, 9, 11–12. Az iparfejlesztésben iparosok, egyleti vezetők, országgyűlési képviselők, miniszteri tanácsosok vettek részt. Trefort Ágoston, Hegedüs Lajos, Keleti Károly, Németh Imre, Gönczy Pál, Hegedüs Sándor, Ráth Károly, Mudrony Soma, Steinacker Ödön, Posner Károly és Thék Endre számos írásos vélemény megismerése után egy 1880. december 28-án tartott értekezleten a Keleti Károly és Mudrony Soma-féle, három pilléren nyugvó javaslat mellett Hegedüs Lajos Candidnak a bécsi Technologisches Gewerbemuseum mintájára létrehozandó intézmény tervezetét vitatták meg. A külföldi minták nem nyújtottak egyben alkalmazható megoldást a hazai helyzetre, ezért a fejlesztéseket koordináló miniszter dél-németországi – müncheni és stuttgarteri – tanulmányútra küldte Hegedüst és Steinacker Ödönt. Az intézmény megalapítását koordináló bizottság létrehozására 1881. október 12-én került sor, első ülését 1882 júniusában tartotta, közel egy időben gróf Schweinitz Gyulának a kolozsvári iparmúzeum létrehozására tett írásos javaslatával. Az iparmúzeum fogalmának értelmezési rétegeit lásd: SZÉKELY 2015b, 192–193.

³⁰ Hegedüs Sándor későbbi kereskedelmi miniszternek a múzeum új épülete megnyitóján elhangzott szavai összefoglalják az 1884-ben megfogalmazott célkitűzéseket: „olyan tudományt kell adni, mely az életből merítve az étellel köti azt össze. Mely a haladásból veszi fegyvereit és a haladás számára képesíti az ipart. Mely emeli az ipar színvonalát, de nem szakítja el anyaföldtől. Mely európai haladásban nem törli el annak specifikus nemzeti jellegét [...] Mely az intézet növendékeit az életből átveszi és annak visszaadja.” ÉRTESÍTŐ 1899, 11.

3. Az iparmúzeum főhomlokzata. Tervezet, 1903

hozandó keleti és technológiai múzeum nagyságrendje meghaladta a kereteket, ezért Trefort végül egy technológiai iparmúzeum létrehozása mellett foglalt állást.³¹ Az intézményt végül Hegedűs Lajos Candid miniszteri tanácsos tanulmányútjának tapasztalatai alapján hozták létre, ausztriai és német példák alapján. Az új, technológiai jellegű múzeum fő profilja kezdetben, a bécsi Technologisches Gewerbemuseum mintájára a feldolgozó iparra alapult. A faipar mellé a fém- és gépipar integrálása az intézmény profiljába Steinacker Ödönnek a budapesti Technológiai Iparmúzeumra vonatkozó felvetésében jelent meg először 1880-ban, ez a modell végül Kolozsváron valósult meg.³² A budapesti intézmény elhelyezését ideiglenesen a Belezna-kertben, hosszabb távon az iparművészeti múzeummal egy épületben, földszinti utcai részén boltokkal és raktárakkal tartotta költséghatékony és praktikus módon megvalósíthatóknak.³³ A technológiai iparmúzeumhoz kapcsolt közép-ipartanoda koncepcióját Ráth Károly vetette fel, erre azonban, helyhiány miatt, majd csak a közös épület átadását követően került sor. A Felső Ipariskola és a Technológiai Múzeum közös igazgatása, az iparfejlesztésben betöltött szerepük kölcsönös erősítése az alapítástól 1907-ig állt fenn. A két intézmény feladatainak szétválása már korábban megkezdődött. A múzeum alapítása óta szervezett tanfolyamokat, továbbképzéseket (ipari szakrajztanfolyam, műhelygyakorlatok, könyvelés), ezt a feladatot 1900-tól a Felső Ipariskola vette át.³⁴ 1907-től a múzeum vezetését Gaul Károly látta el, kinevezésével együtt az ungvári agyagipari szakiskolából, a kolozsvári építő-, fa- és fémipari szakiskolából, valamint más budapesti intézményekből nevezett ki szakembereket a múzeumban bemutatott ipartípusok felügyeletére.³⁵

³¹ JEGYZŐKÖNYV 1881, 24.

³² STEINACKER 1881, 45.

³³ HEGEDŰS 1880, 23.

³⁴ GAUL 1913, 20.

³⁵ GAUL 1913, 22.

Pákei Lajos első, közös múzeum-iskola épületéhez (3. kép) és Lechner Ödön későbbi Iparművészeti palotájához hasonlóan a múzeumi és oktatási feladatokat egyesítő budapesti intézmény elhelyezését Hauszmann Alajos a Népszínház utca – József körút sarkán felépített palotája oldotta meg. A tér felé néző reprezentatívabb homlokzat rejtette a múzeumi funkcióhoz kapcsolódó tereket. Az 1889-ben átadott önálló, funkciókövető épület lehetőséget biztosított az intézményi profilok kiszélesítéséhez; ekkora vált lehetővé a gyűjtési profilt – a Mudrony és Ráth által már korábban javasoltak szerint – az összes kis- és gyáripari ágazatra kiterjeszteni.³⁶

Kolozsvárhoz hasonlóan a budapesti Technológiai Iparmúzeum gyűjteményei az intézményi funkciókkal együtt folyamatosan átalakultak. A kezdeti évek fa- és fémipari mintagyűjteményébe nyersanyagok, félkész- és készárúk kerültek, s lerajzolásukkal és másolatok elkészítésével (lemintázásukkal) biztosított lehetőséget az iparosok számára az újdonságok elsajátítására. A faipari gyűjteménybe faminta-sorozatok, hajlított bútorkok, a kocsigyártás eszközei és mintadarabjai, keretlécek mellett kész ipari termékek és szerszámok is bekerültek. A fémipari gyűjteményben vasércék, félkész termékek, hengerelt profilvasak, ajtó-, ablak- és bútorvasalások kaptak helyet, díszlakatos munkákkal, vasszerkezeti mintákkal és szerszámokkal kiegészítve.³⁷ A funkcióbővüléssel együtt kiszélesedett gyűjteményekbe később szövet, bőr, papír, kerámiák, elektrotechnikai anyagok, félkész termékek, áruminták, szerszámok és gépek kerültek be. A tárgyak növekedési üteme túlsúfoltsághoz vezetett, így egyes elavultnak tekintett termékeket – az alapszabályban is előrelátóan rögzített lehetőségek mentén – kiemelték a gyűjteményből, például azokat a gyorsan változó tárgyakat, amelyeket ekkoriban külföldön már csak ideiglenes kiállítások keretében mutattak be. A nyersanyagokat, a félkész termékeket, az egyszerűbb iparcikkeket és az általánosan ismert szerszámokat a vidéki szakiskolák között osztották szét 1903-ban. A gyűjteménytár ennek köszönhetően idővel iskolai szertárrá alakult, ahol csak a különös, technológiai szempontból egyedi gyakorlati megoldású, valamint az oktatás során használható tárgyakat és berendezéseket mutatták be.³⁸

Pákei Lajos, az oktatásszervező

A kiegyezést követő oktatáspolitikai prioritásai és a központilag meghatározott oktatási célkitűzések az ipariskolákban az 1890-es évek elejétől jelentek meg. A sok esetben helyi kezdeményezésre létrejövő iskolák az 1892 körüli államosítások révén betagozódtak az országos közoktatási rendszerbe, és egyéni képzési profiljukat gyakran feladva, központosított tanmenetek mentén oktattak. Kolozsvár esetében az eredeti iskolafenntartók, a város, a kamara és az iparegyesület által megfogalmazott célok az államosítást követően nem változtak, az országos rendszerbe tagozódott intézménybe érkező növendékek

³⁶ GAUL 1913, 15.

³⁷ GAUL 1913, 26.

³⁸ „Általában a mai fejlett közlekedési viszonyok mellett nincsen már célja annak, hogy az összes iparok nyers anyagait, félkész és kész árúit, valamint úgynevezett technológiai munkafolyamokat állandóan kiállítsuk. De az iparok számának megsokszorosodásával pénzügyi szempontból lehetetlen is megfelelő, folyvást megújuló gyűjteményeket létesíteni.” GAUL 1913, 27.

mégis átalakították az intézményt: a korábban zárt reprodukciós jelleg részint „kinyílt”, vagyis egyre több, legalább középfokú végzettségű apai felmenővel bíró növendék iratkozott be, egyre többen érkeztek az ország és a Monarchia távoli részeiből, az 1910-es években pedig már külföldről is.

Az ipari képzés támogatására létrehozott kolozsvári iparmúzeum alapításának szándéka 1882-re nyúlik vissza, amikor gróf Schweinitz Gyula, a kolozsvári kamara levelező tagja tervezetet nyújtott be ez ügyben.³⁹ A tervezet értelmében a múzeum célja kül- és belföldön piacképes külföldi tárgyak mintái, az ezek előállításához szükséges nyersanyagok, továbbá külföldi iparcikkek, gépek, műszerek, szakipari rajzok és művek bemutatása a hazai iparosok számára, valamint „elősegíteni a kivitel kelet felé s megismertetni iparosainkkal a keleti ízlést.”⁴⁰ A terv szerint a múzeum öt osztálya magába foglalta volna az első osztályban a nyersanyagokat, a második osztályban a történeti és modern múlt iparkészítményeinek mintáit, különösen a bel- és külföldön, de főleg keleten piacképeseket, a harmadik osztályban a technológiai jellegű gyűjteményt, az iparhoz és a földműveléshez szükséges műszereket, eszközöket, gépeket, a negyedik osztályban egy állandó ipar- és terménykiállítás, az ötödik osztályban pedig a külföldi gyártási mintákat, modelleket, valamint egy szakkönyvtárat. A javaslat részét képezte egy vegyelemző állomás felállítása is. A kamara 1882. május 12-i ülésén tárgyalta és támogatta a tervezetet, bizottságot hozott létre kamarai tagokból (Sigmond Dezső, Bak Lajos, Fischer Vilmos, Finály Henrik, Hátsek Antal, Polcz Albert, Tauffer Ferenc, Tömösváry Miklós), a háziipari egylet igazgatója Békésy Károly, az országos gazdasági egylet titkára Gamauf Vilmos lett. A múzeum megalapítását 1884-ben Gámán Zsigmond újabb felterjesztése kapcsán tárgyalta az Iparkamara, az érlelődő kezdeményezés hatására egy évvel később Pákei Lajos vezetésével egy kis küldöttség vásárolt tárgyakat a budapesti Országos Általános Kiállításon. A múzeum végül az iparkamara határozata alapján a tanműhelyekkel és a rajziskolával közös igazgatóság alatt jött létre. Az *I. Ferenc József Iparmúzeum* elnevezést Ferenc József 1887. évi látogatásának emlékére vette fel az intézmény, megnyitására 1888. december 26-án került sor első ideiglenes helyszínén, a főtéri Plébánia épületében bérelt helyiségekben.⁴¹ A későbbi ipariskola mellett – annak oktatását támogatandó – létrehozott múzeum végső soron mindvégig fenntartotta élő kapcsolatát az oktatással, az iskolai tantermekben kiállított demonstrációs eszközöket, mintalapokat, gipszmintákat a múzeum kiállítási tárgyai mellett, annak leltárkönyvében vették nyilvántartásba.

Az országban az 1880–1890-es évek fordulóján tapasztalható ipariskola és iparmúzeum-alapítási konjunktúra sajátos konkurenciát teremtett az intézmények között, s ez végső soron negatívan hatott a kezdetekkor még társintézményi és gyártói adományokra és gondos vásárlásokra alapuló gyűjteményfejlesztésre: „a gyűjtés több helyről foly, s így az adományok megoszlanak; de a sűrűbb megkeresés miatt fogy is az adományozás iránt a kedv.”⁴² Pákei Lajos több tervet készített az iparmúzeum és -iskolához, valamint a szakipari rajziskolához, a hármas intézmény első elhelyezésére a Kül- és Bel Torda utcák sarkán a város tulajdonában lévő kőfaragó telek tűnt alkalmasnak, amelyre „emlékszerű

³⁹ SCHWEINITZ 1882.

⁴⁰ ÉRTESÍTŐ 1890, 8.

⁴¹ GAAL 2013, 161.

⁴² ÉRTESÍTŐ 1891, 47.

4. Iroda az iparmúzeumban, középen Pákei Lajos, 1904 u.

homlokzattal” bíró tervek sorát készítette.⁴³ A múzeum az 1892. évtől állami fenntartásúvá vált, integrálása az országos ipari szakoktatási rendszerbe további osztályok indítását is jelentette.⁴⁴ Az intézmény elnevezése egyúttal *Kolozsvári Államilag Segélyezett Építő,- Fa- és Fémipari Szakiskolára* változott, Erdélyben az aradi, marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi, ugyanekkor alapított iskolák vették át a módszertanát.⁴⁵ A kolozsvári intézmény kitüntetett szerepét nem csak módszertanának átadása jelzi, hanem az is, hogy integrált iparmúzeumi-ipariskolai képzés – vagyis közös épületben, egy igazgató vezetése alatt működő iparmúzeum és ipariskola – Kolozsvár mellett az országban még Budapesten valósult meg (4. kép).

⁴³ „Miótan az indítvány elfogadtatott s bár különösnek tűnik fel, mint tapasztalt városi főmérnök nem kevesebb, mint 10 rendbeli épülettervet készítettem a városnak különböző és arra alkalmas és megszerezhető telkeire. Így sikerült egy a czélra alkalmas telket kijelölni; [...] - miként az rendszeresen történni szokott az épület területének daczára minden fejlesztési irányra érveimben érveimnek csak felét nyerhettem meg, melynek hátrányos következményei rövid idő alatt be is bizonyultak. Az intézet czime »I. Ferencz József iparmúzeum« czimét viselte. 1896-ban állami kezelés alá vétetett én kineveztettem ezen intézet igazgatójának.” PÁKEI ÖNÉLETRAJZ, 4r. A múzeum és iskolaépület történetét lásd SZÉKELY 2015a, 33–36.

⁴⁴ ÉRTESÍTŐ 1892, 44–45, 78.

⁴⁵ ÉRTESÍTŐ 1893, 23.

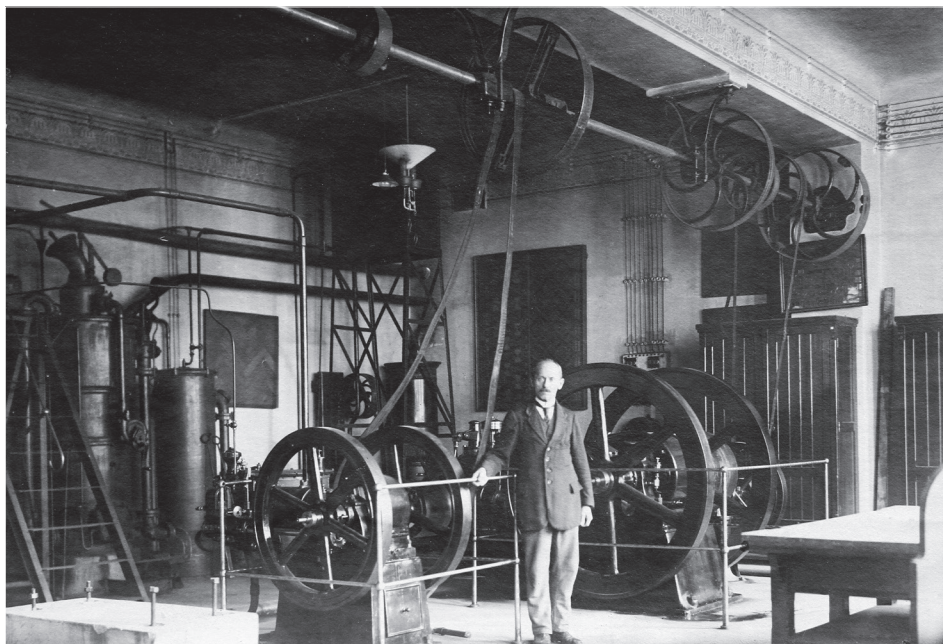
A kolozsvári iparmúzeum újításokra alapozó gyűjteményezési stratégiáját alapvetően meghatározta tehát az ipariskola.⁴⁶ Az iskola célja a helyi – városi és megyei – ipar fejlődésének előmozdítása volt, megvalósulása érdekében helyi szinten fogtak össze a város- és iparfejlesztésben érdekelt kolozsvári iparosok, vállalkozók, gyárosok. Az egyre technológiaigényesebb gyáripari termékek szakszerű előállítására, a gyáripari berendezések komplex kezelése, az építkezési konjunktúra által igényelt szakemberek képzése elkerülhetlenné tette az ez irányú képességek és szaktudás átadását. A kolozsvári szervezett modern ipari oktatás első kezdeményezői 1878–1879-re nyúltak vissza. A II. Ipartörvény által megteremtett jogi és képzési kereteknek megfelelő iparoktatás először a kolozsvári Kereskedelmi- és Iparkamara részéről vetődött fel, erre már a kezdetektől a helyi igények kielégítése jellemző. A város és a környék szakembereinek képzése, a helyi gyáripar igényeinek kielégítése, a város vonzáskörzetéből származó hallgatók felvétele végig jellemző maradt az iskola működésére. Ezt a helyi utánpótlás-képzést erősítette az iparkamara mellett Kolozsvár városának kezdeményező szerepe is az iskola és a múzeum megalapításában.⁴⁷ Az iskola létrejötte után az intézmény működéséhez – a szükséges összeg mintegy háromnegyedének állami költségvetési támogatása mellett – elsősorban e két intézmény járult hozzá. A kezdeti, 1883-as felvetés még tanműhelyek létesítésével számolt, ezt a jelentős helyi vállalkozó, Maetz Frigyes építészeti és faipari telepének bevonásával,⁴⁸ valamint a Senn Ede által vezetett Dietrich-féle vasipari gyár saját szakképzésének felhasználásával tartották megvalósíthatónak. Az első megbeszélésen képviseltette magát a kolozsvári iparos-vállalkozó réteg, az iparkamara és a városi adminisztráció: Sigmond Dezső kamarai elnök, Gámán Zsigmond kamarai titkár, Binder Lajos királyi ipari felügyelő, Kiss Sándor a kolozsvári ipariskolák igazgatója, Maetz Frigyes építészeti vállalkozó, és Dr. Nagy Mór városi tanácsos. Az eredeti elképzelés építő-, asztalos-, gépész és géplakatos ipartanműhely felállítására vonatkozott, ennek megszervezése Hegedüs Károly, a budapesti közép-ipartanoda igazgatójának szakmai felügyeletével valósult meg. A második megbeszélésen az iskola szervezésében, vezetésében és az oktatásban a továbbiakban kulcsszerepet játszó helyi vállalkozói réteg is részt vett: Pákei Lajos építész városi főmérnöként, Senn Ede gépgyáros, Bak Lajos műasztalos, Simonffy István gépgyáros.

A kolozsvári iparmúzeum jelentőségét nem csak a hozzá kapcsolódó iskola profiljának megfelelő minták és késztermékek bemutatása biztosította, hiszen a város és környékének iparosai, kézművesei, egyéb tanműhelyei számára is gyűjtötte az iskola profiljától eltérő legmodernebb termékeket. Az építőmesterség, a fém- és a fagegmunkálás elsajátításához szükséges bútor, szerszámminták, gyártási eszközök, gépek, áruminták képezték – Schweinitz Gyula eredeti elképzelésének megfelelően – az iparosság folyamatos továbbképzésének alapját. A Kolozsvári Iparmúzeum ezen első, időközben elkallódott gyűjteménye hasonló a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum máig fennmaradt alapgyűjteményéhez. A műszaki szempontok mellett az építészet, a fém- és a fagegmun-

⁴⁶ „iskola nélkül célja kevés s mihamarább az a hivatása, hogy modern régiség-gyűjteménnyé változzék át a közelmúlt éveiből, melyek szemléletre sem kiváló érdekűek. De a hozzá kapcsolt iskola, ipari tanintézet életet visz bele, a holt gyűjtemény a tanítás szemléltető alakjaivá s így a holtnak látszó tőke az élet és haladás forgalmi, ható eszközévé alakul át.” ÉRTESÍTŐ 1893, 10.

⁴⁷ JELENTÉS 1886, 3.

⁴⁸ JELENTÉS 1886, 4.

5. Az iparmúzeum és ipariskola gépcsarnoka

kálás fejlesztése is alapvető igényként merült fel, s ez az oktatás folyamatos modernizálásában is tetten érhető (5. kép).⁴⁹

Az 1880-as években a még három évre tervezett, tanműhelyekben folyó oktatást Maetz és Senn műhelyeiben szervezték meg, összesen 27 tanuló felvételével, akik közül 6 építő iparost és 4 asztalost Maetz műhelyeiben, 17 gépészt és géplakatost Senn Ede gyárában helyeztek el. A tanműhelyek vezetésére Ferenczi Zoltán irodalomtörténész, egyetemi magántanár kapott megbízást, a szakértelmet azonban Pákei Lajos képviselte, aki 1885-től betöltött szakoktatási igazgatósági tisztsége mellett a szaktantárgyak közül is többet oktatott: építészeti anyagismeretet, építészeti szakrajzot, szabadkézi rajzot és fa-technológiát.⁵⁰ Az általános tárgyakat (magyar nyelv, számtan, ábrázoló mértan és rajz) helyi tanárok bevonásával oldották meg. Az asztalos szakrajzot Maetz Frigyes tanította. Az oktatás 1884. szeptember 15-én indult meg a Maetz Frigyes Külmagyar utcai házában bérelt és felszerelt tanteremben. Maetz elfoglaltságai egy idő után nem tették lehetővé számára az oktatást, így ezt Pákei Lajos átvette tőle, ezzel párhuzamosan, 1885. március 1-től az oktatás átkerült a Főtér 24. szám alatti új Iparos Egyleti Székházba. A szakemberigényt jól jelzi, hogy az első évfolyam növendékeit rögtön bevonták a városban folyó építési munkálatokba: az építőipari növendékeket az egyetem bonc- és kőbonctani épületének, valamint (az asztalosnövendékekkel együtt) kisebb magánépületek munkálataiba. A tanrend kialakításában jelentős szerepet játszott a saját órájához sokszorosítható

⁴⁹ BÓNIS 2003, 69–85.

⁵⁰ GAAL 2013, 160.

jegyzeteket is készítõ igazgató, Pákei Lajos.⁵¹ A Pákei Lajos által még 1881-ben kezdeményezett Központi Felsőbb Szakipari-rajziskola 1884–1887 között önállóan, ezt követően a tanmûhelyekbe tagozódva működött, feladata hétvégi szakrajzi képzés biztosítása volt, iparos növendékek számára.⁵²

A képzés alapját általános nyelvi, matematikai és mértani órák jelentették: magyar nyelvtan, mennyiségtan, mértan és mértani rajz, ábrázoló mértan és rajz, távlatlan, földmértan; első évben összesen heti 10 óra időtartamban. Az építészeti oktatás szaktárgyai közül a díszítőművészetek szempontjából a kőműves és kőfaragó munkák érdemelnek figyelmet: a falrakást, falazást, boltozást, ács- és asztalosmunkákat építészeti anyagismeret, szabadkézi rajz, építési alaktan (párkányelemek, épületpárkányzatok, oszloprendek, faltagozás), leíró géptan (szilárdságtan és erőműtan), költségszámítás és mintázás tette teljessé, az első évben összesen heti 13 óra.⁵³

Az asztalosképzéshez feleannyi és kevésbé komplex szaktárgy tartozott, első évben összesen heti 10 órában: szakrajz (szerkezeti, metszetszerkesztés, vagyis teljes műszaki rajzkészítés, végül pedig kisebb használati és épület-felszerelési tárgyak szerkesztése és tervezése), szabadkézi rajz (sík és domború ékítmények, vagyis épület-felszerelési részletek, bútordíszítmények, valamint egyszerű figurális alakok felrajzolása), a fatechnológia keretében fa- és gépismeret, és végül építési alaktan következett (párkányelemek, oszloprendek, nyílást szegélyező tagozatok, és az asztaloságban használatos alakzatok ismerete és rajzolása).

Az építészeti és asztalos kurzusoknál a szaktárgyak aránya a második és a harmadik év során fokozatosan növekedett az általános tárgyakhoz képest mindkét félévben. A tantárgyak részletes ismertetéséből világossá válik, hogy az általános tárgyak oktatását is a szakképzés szolgálatába állították: „Magyarország földrajza és történelme főbb vonásokban, olvasmányok az állat-, növény-, és ásványtan köréből, ezek használatáról az iparban, az olvasottak könyv nélkül való megtanulása”.⁵⁴ A kurzushoz speciális tankönyv készült,⁵⁵ az első osztályban a szakrajz oktatása az építkezés valamennyi lehetséges elemének ki-szerkesztését magába foglalta, az anyagismeret ebben az évben a természetes kövek megmunkálását jelentette. A tanmenetben fokozatosan növekedett a szakmai tárgyak oktatása. Az építőiparosoknál az anyagismeret, szakrajz, szabadkézi rajz, építési alaktan az őszi félévben 23, a tavaszi félévben 11 órát tett ki, az asztalosoknál a szakrajzot, fatechnológiát és az építési alaktant az őszi félévben 18, a tavasziban 13 órában oktatták.

Az év végi vizsgák részét képezte az év közbeni munkák bemutatása, amely jól illusztrálja az iskola profilját: az asztalos osztály egy lakóépület favázát, egy 1:2 arányú kettős ablakszerkezet modelljét, ablak-összeillesztési részleteket, egyszárnyú ajtószervezet 1:2 arányú modelljét és egy négyszárnyú, kettős ablakszerkezet 1:2 arányú modelljét készítette el. A tanárok között a korábbi évekhez hasonlóan megtaláljuk Pákei Lajost, aki az építőiparosok számára anyagismeretet, szakrajzot, szabadkézi rajzot és építési alaktant tanított; az asztalosoknak pedig szakrajzot, fatechnológiát és építési alaktant.

⁵¹ GAAL 2013, 162.

⁵² GAAL 2013, 160.

⁵³ JELENTÉS 1886, 10–13.

⁵⁴ JELENTÉS 1886, 20.

⁵⁵ PAÁL–KISS, 1884.

Az első tanévben a tanoncok keze közül került ki több, az iparmúzeum számára az iskolában készült munka: fedélszerkezetek és mintaállványok, íróasztalok, egy „stylszerű” mosdószekrény, szekrények, gipszmodellek, kicsinyített zúzógép mintája, vasszelep, építészeti szakrajzok és egy kicsinyített hajórúdminta.⁵⁶ A harmadik tanévtől bővült és szakosodott a tanári kar. Az első tanévben négy fős, a második tanévben öt fős tanári gárda a harmadik tanévre nyolc főre bővült, megjelent köztük a helyi iparfejlesztési körökbe tartozó Klösz József kolozsvári szobrász, aki Bertha Mihállyal együtt az iparkamara 1884-ben átadott székházának szobrászati díszítését készítette. Az új tantárgyat, a mintázást Klösz József a tavaszi félévben tartotta meg az építő- és az asztalos tanoncoknak, heti két órában.⁵⁷

A harmadik év során az építőipari tanulók szaktárgyai közé szakrajz (ácsszerkezetek, fából készült falak, tetőidomok, fedélszerkezetek, hordszerkezetek, fedélhéjak, asztalos-szerkezetek, vasszerkezetek mellett az egyszerű lakóház helyzetének, beosztásának, térméreteinek meghatározása, a fűtés és szellőztetés) tartozott, tankönyvként sokszorosított jegyzeteket használtak, amelyek szerzőjeként Pákei Lajost sejtethetjük;⁵⁸ költségszámítás (földmunkálatok, napszám és munkaidő kiszámítása, alap, földfeletti, párkány-, falazások, boltozatok, vakolás, burkolati és elhelyezési munkálatok kiszámítása, anyagmennyiség kiszámítása, ács, asztalos, fedélburkoló, bádogos, kövező munkák kiszámítása, árelemzések), földmértan és mintázás tartozott.

A Klösz József által tartott mintázási órába egyszerű tagozatú ékítmények (agyagból, mintázó eszközökkel) és gipszlenyomatok készítése tartozott (6. kép).⁵⁹ Az asztalosipari órák közé a bútorasztaloság anyaga tartozott, magába foglalva vázlatrajzok készítését egyszerűbb és összetettebb bútorokról, vázlatrajzok felnagyítását és kidolgozását, átalakítását, vagyis teljes „műhelyi rajz” kidolgozását és egyszerűbb bútorok tervezését. Ezt fatechnológiai ismeretek egészítették ki. Az év végi vizsgák során szerkesztési feladatokat oldattak meg a hallgatókkal, noha a hároméves képzés során számos modellt és kész berendezési tárgyat készítettek önállóan, ahogy ez az iparmúzeumi gyarapodásból és az év végi jutalmak indoklásából is kiderül.⁶⁰

Az iskola létrejöttékor kevés tankönyv állt rendelkezésre, ezért a képzés számottevően támaszkodott sokszorosított jegyzetek használatára, amelyek feltételezhetően a tanári kar tagjai által készített jegyzeteket jelentettek. A helyzet az 1890-es évek elején változik meg, ekkor ugyanis megjelentek a tankönyvek között a legújabb iparoktatási tankönyvek és az egyes iparágak modern művelését leíró magyar nyelvű publikációk. Az évkönyvekben találunk utalást – többek között Pákei építési alaktan óráján – Palóczy Antal budapesti iparrajz-iskolai tanár *Vignola oszloprendszerei módszeres szerkesztéssel magyarázva* című könyvére (Budapest, 1890), Frecskay János, a magyar ipari szaknyelv modernizálójá *Mesterségek könyvtára* című sorozatának kötetekre (I. Bútorasztaloság, II. Épületasztaloság, III. Kádárság. Budapest, 1882–1884), Gaul Károly *Az építő- és bútorasztaloságról és kocsigyártásról* (Budapest, 1890) című könyvére, valamint Grünwald

⁵⁶ JELENTÉS 1888, 5.

⁵⁷ JELENTÉS 1888, 6.

⁵⁸ Egyelőre nem jelenthető ki biztosan, hogy ez megfelel-e a Pákei által jegyzett *Építéstan, építési alaktan és építési anyagismeret* című tankönyvének.

⁵⁹ JELENTÉS 1888, 6–7.

⁶⁰ JELENTÉS 1888, 15–16, 19.

6. Tanterem az építészeti és szobrászati gipszgyűjteménnyel

István *Geometriai szerkesztések középiskolák és ipari szaktanfolyamok használatára* című (Budapest, 1887) tankönyvére.

Az iskola 1887–1888 és 1889–1890. évi összevont beszámolójából világossá válik, hogy a növendékek számának jelentős mértékű növekedésére az adott pénzügyi keretek között nem volt mód, erre majd az államosított rendszer ad csak lehetőséget.⁶¹ Ennek oka – a pénzügyi helyzet mellett – technikai jellegű, a felvételt nyert növendékek esetében alapvető volt, hogy a város egyik jelesebb gyárában vagy műhelyében biztosítsák gyakorlataikat. A növendékek nagy része az iskola végzése közben és azt követően általában ugyanannál a mesternél, számos esetben saját családjánál dolgozott. Az 1896-os államosítást követően, 1897-től az iskola képzési profiljából eltűnik az építésziparos-képzés, ezt követően Kolozsvári Magyar Királyi Állami Fa- és Fémipari szakiskolává változik a neve.

A tanműhelyek mellett az 1887-es tanévtől gépkezelői és fűtő, valamint „műfaragászati” tanfolyam indult Molnár József iparművészeti tanító vezetésével, aki az 1889. évi őszi félévtől a műfaragászat és mintázás tanára lett,⁶² ez a tanfolyam azonban kellő érdeklődés hiányában három és fél hónap után, 1889 januárjában megszűnt.⁶³ Molnár az állami tanítóképzőben a kézimunka tanára volt. A tanműhely mindhárom évfolyamának fara-

⁶¹ ÉRTESÍTŐ 1890.

⁶² ÉRTESÍTŐ 1890, 73, 76. Az 1901-ben, 37 évesen elhunyt Molnár József helyét Jancsó Lajos rajztanár vette át. Molnár József a hosszúfalusi fafaragó iskolában kezdte tanulmányait, ezt követően a budapesti iparművészeti iskolába járt, mellette szobrászműhelyekben dolgozott. 1884-től a kolozsvári állami tanítóképzőben kéziipari és háziipari tanító, az állami szakiskolában előbb óraadó, majd 1897-től rendes tanár.

⁶³ ÉRTESÍTŐ 1890, 78.

7. Tanterem, a tárlókban fémipari mintalapok

gást tanított: az asztalos-növendékeknek heti 2-2 órában, az asztalossegédek tanfolyamán szintén fafaragást, és az építőipari szak 3. évfolyamában heti két órában mintázást. Klósz Józsefre vonatkozóan ezt követően nem találunk említést. Ő 1886–1888 között oktatta a mintázást, amelyet a következő évtől Molnár József vett át és vitt tovább, 1901-ben bekövetkezett haláláig. 1887-től kezdve központi szakipari rajziskola is alapult, amely még ugyanebben az évben egyesült a tanműhelyekkel és az iparmúzeummal (7. kép).

Az 1890-es évek végének változó igényeiről plasztikusan tanúskodik a szabadkézi rajzoktatás tanrendje. A Molnár József nevéhez fűződő órák tananyaga alapvetően historizáló formakincset tartalmazott. A kassai iskola tervezetében, 1891-ben Pákei még „Rajzolás síkdíszítési mintalapok után: különféle építészeti ékítmények rajzolása sík és dombor mintákról. Rajzolás adott vázlatok szerint valódi nagyságban.” szöveggel kíséri a leírást.⁶⁴ Egy évvel később az építőipari szak első évén Molnár szabadkézi kurzusának leírása a következő: „Rajzolás sík díszítési mintalapok után. Rajzolás adott vázlatok szerint természetes nagyságban”; az asztalosipari szak tantárgyáé pedig „Rajzolás síkdíszítményi ábráknak, különböző styl elemekről, jól megnagyítva, fali táblamintákról. Alapszínezéssel és tollal kihúzva.” Másodéven az építőiparosok tanrendjében megjelent a „különféle építészeti ékítmények rajzolása sík- és dombormintákról. Árnyékolva szénnel, vagy színezve és tollal kihúzva”.⁶⁵ Az első- és másodéves anyagban a szabadkézi órák anyaga „síkdíszítmények és

⁶⁴ ÉRTESÍTŐ 1891, 20–21.

⁶⁵ ÉRTESÍTŐ 1891, 30–31, 34.

stylizáltnövény díszítmények rajzolása táblai előrajzok v. mintalapok után, előbb íronnal, később tussal kihúzva s alapfestéssel ellátva”.⁶⁶ Egy évvel később a kurzus leírása nem változott. Az 1893–1894-es tanévtől az építőipari szak második évén feltűnik a szabadkézi rajzkurzus kapcsán „Mértani testek s azok csoportozatának rajzolása látszat szerint, krétával és szénnel”,⁶⁷ de a kurzus tematikája az 1897–1898-as tanévig változatlanul tekinthető.

Molnár József tanította a mintázást is, a harmadéven kötelező óra anyaga 1892–1893-ban: „Egyszerű tagozatú s gyakorlati alkalmazású renaissance ékítmények készítése agyagból mintázó eszközökkel.”⁶⁸ Egy évvel később a leírásból eltűnt a „renaissance” kitétel, és megjelent gyakorlatként a „negatív és pozitív öntés”, amely innentől a kurzus leírásának részét képezte.⁶⁹ A Molnár által tartott szabadkézi rajz leírása az 1897–1898-as tanévtől megváltozott, kibővült, a tantárgy sokkal gyakoribbá vált. A korábban évfolyamonként és félévenként változóan heti 1–4 órás kurzus egész éven át heti hat órára bővült, és az első, alapozó évfolyam tantárgyai közé kerülve az évfolyamon mindenki számára kötelező, általános tárgy lett. Eközben a tanított anyag jellege is megváltozott: „A szabadkezi rajzba való általános bevezetés után, sík ékítmények és *stylizált növényi díszítmények* rajzolása táblai előrajzok v. mintalapok után előbb íronnal, később tussal kihúzva s alapfestéssel ellátva.”⁷⁰ Az értesítők felsorolják a kurzuson használt szakirodalmat is: C. Vogel: *Wandtafeln für das Freihandzeichnen* (Stuttgart, 1887), Eduard Herdtle: *Vorlagenwerk für den Elementar-Unterricht im Freihandzeichnen* (1879), valamint az iparművészeti iskola tanárának, Várdai Szilárdnak *Szabadkézi rajzminták* című könyvét. Ugyanezen kurzus második évében megjelenik az „Egyszerű gypszminták rajzolása, többnyire az építészeti formák köréből” című gyakorlat. Az építőipari szak másodéves tárgyai között ismét megjelent, változatlan intenzitással (őszi félév, heti két órában), leírása már egyértelműen mutat a századfordulós szecessziós tendencia felé: „Tananyag: *Stylizált levelek* és összetett lendületek rajzolása alapszínezéssel. Egyszerű Gypszminták rajzolása, többnyire az építészeti formák köréből.”⁷¹ Az 1898–1899-es tanévtől teljes egészében az állami kerettanterv szerint folyt az oktatás, az iskolai értesítőben ettől fogva nem közölték a kurzusok leírását és a kapcsolódó tankönyveket. Az mindenesetre kiolvasható a leírásokból, hogy az ipariskolai rajzoktatás alkalmazkodott a klasszikus formakincstől eltérő formák és minták oktatásához, igényeihez, megjelent a stilizált növényi ornamentika ábrázolásának készségi szintű elsajátítása, vagyis a szecesszió ornamenseinek a korábbi évszázadok építészeti formakincsétől alapvetően eltérő oktatása. A bútorasztalosság esetében megjelenik újdonságként a „gyakorlati alkalmazású díszítő elemek faragása, különösen a bútorasztalosság köréből”. A könyvtár állományában historizáló és modern tendenciák egyaránt jelen voltak az 1897–1898-as tanévben: megjelent Richard Köpke *Moderne Kunstschmiedearbeiten* (Lipcse, 1896) 20 táblából álló mintakönyve és Auguste Schoy *Kunstindustrie im style Louis XVI* (Berlin, 1860k) című műve.⁷²

⁶⁶ ÉRTEŚÍTŐ 1898, idézet: 26, tankönyvek: 30.

⁶⁷ ÉRTEŚÍTŐ 1894, 30.

⁶⁸ ÉRTEŚÍTŐ 1893, 29.

⁶⁹ ÉRTEŚÍTŐ 1895, 29.

⁷⁰ ÉRTEŚÍTŐ 1898, idézet: 26, tankönyvek: 30.

⁷¹ ÉRTEŚÍTŐ 1898, 30.

⁷² ÉRTEŚÍTŐ 1898, 31.

Pákei Lajos és az oktatási reform

Az 19. század utolsó évtizede a magyarországi ipariskolai fejlesztések új korszakát jelentette. Úgy tűnik, hogy az építészet és a kivitelezéshez kapcsolódó szakismeretek közzgazdasági jelentőségének felismerése, a konjunktúra oktatási eszközökkel történő támogatása hatott az oktatási rendszer átalakítására. Az ekkorra már országos hírnevet szerzett kolozsvári Építő-, Fa- és Fémipari iskola felügyelő bizottságában 1891-től a Baross Gábor miniszter támogatását élvező Szerényi József személyében a vasminiszter is képviseltette magát. Ez, a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeumhoz hasonlóan, a helyi érdekek, vállalkozói igények és az országos fejlesztési szempontok összehangolását biztosította.⁷³

A kolozsvári iparkamara 1895-ben javasolta a három kolozsvári intézet – az iparmúzeum, az Építő-, Fa- és Fémipari Iskola és Szakipari Rajziskola – államosítását, és erre végül 1896 január elsejével került sor.⁷⁴ Ezzel párhuzamosan az ipari szakoktatás országos szintű rendezése is zajlott, Szerényi József, már nem miniszteri biztostként, hanem a Kereskedelmi Minisztérium újonnan létrejött iparoktatási osztályának főigazgatójaként végezte ezt a feladatot. A kolozsvári iskola értesítőiből a korábban rendszeres tanmenet-leírások, a könyvtári gyarapodások jegyzéke és a módszertani jellemzők tárgyalása elmarad, az ipari szakoktatás államosításával a tanítás országszerte egységes módszertannal, tankönyvekből, egységes gazdaság- és kereskedelemfejlesztési szempontok alapján folyt tovább.

Az államosítást követően kiépülő ipariskolák elsődleges célja a gyáripár igényeinek megfelelő szakemberképzés volt („nem igen törekszik ú. n. műmunkásokat, műiparosokat nevelni”⁷⁵), vagyis az iparmúzeumi rendszer második, technológiai pilléréhez kapcsolódott. Az 1890-es években létrejött közép-ipariskolai rendszerben a kolozsvári intézmény végül egyaránt képzett gépészeti, vegyészeti, fém-, vasipari és faipari osztályaiban a gyáripár részére szakembereket és az építőipar részére kőműveseket, kőfaragókat és ácsmestereket. A Kolozsváron működő ipari szakiskola mintaadó szerepét igazolja, hogy a Kereskedelmi Minisztérium országszerte népszerűsítette módszertanát. Az ország számos ipariskolája, a már említett kassai mellett a győri, temesvári, aradi intézetek kialakítása is e modell szerint kezdődött.⁷⁶ Ennek köszönhetően megszűnt a korábbi évtizedekre jellemző, eltérő színvonalú, profilú és eredményességű ipariskolák működése, az államosított rendszerben, mérhető és összehasonlítható sztenderdek révén, országszerte hozzátétőleg azonos színvonalú képzést biztosítottak. A kolozsvári modell elterjedésével az intézményen belül megszervezett gyakorlati képzés, a rajzoktatás hangsúlya, az iskolai oktatás részét képező, de országosan csak elvétve múzeummal szerveződő mintagyűjtemény vált a magyar nyelvű iparosok képzésének alapjává.

Az oktatásmódszertan soron következő reformjára az 1897–1898-as tanévben került sor. A változást az időközben államosított intézményrendszer központosított módszertanához való igazodás indokolta.⁷⁷ A múzeum és az iskola közös épülete befejezésének elhúzódása,

⁷³ ÉRTESÍTŐ 1892, 3.

⁷⁴ Az iparkamara 1895. február 5-én 700. számú beadványára válaszul Dániel Ernő miniszter ugyanazon év április 6-án kelt 10485/VI-1895 számú leiratával döntött az államosításról.

⁷⁵ ÉRTESÍTŐ 1891, 32.

⁷⁶ ÉRTESÍTŐ 1891, 22.

⁷⁷ ÉRTESÍTŐ 1890, 73, 76.

a gyakorlati műhelyek ideiglenes hiánya zökkenőket okozott az államosítás előtt kialakult oktatási rendben. Ugyanebben az évben, az egy évtizeddel későbbi budapesti megoldást megelőlegezve, megosztották az intézmények szakmai igazgatását: Pákei Lajos a múzeum, Magyar Endre pedig a szakiskola igazgatója lett.⁷⁸ Ezzel párhuzamosan, az egymásra épülő kettős intézményi struktúra fenntartása érdekében, összevonták a költségvetésüket.

A központosítással, az intézmények átalakításával, az oktatás reformjaival párhuzamosan felépülő iskola-múzeum munkálatait a századfordulós Kolozsvár számos fontos épületének kivitelezője, Hirschfeld Lajos építő-vállalkozó vezette az iskola növendékeinek a bevonásával az 1897–1898-as évben.⁷⁹ Az iskola növendékei egyébként gyakran kerültek ki nagy kolozsvári építési vállalkozók folyamatban lévő építkezéseire gyakorlatra. Nem csak a munkálatokban játszottak fontos szerepet, az új épület avatási ünnepségének részét képezte az általuk készített mesterdarabok bemutatása.

Az új épület, az államosítás miatti újraszabott oktatási rendszerben, egy helyszínen biztosította az elméleti és a gyakorlati oktatást. Az új, központosított rendszerben a korábnál összetettebb képzést biztosítottak, a művészettörténet szempontjából releváns szakmák képzése párhuzamosan, egységes tanmenetben és műhelygyakorlattal együtt zajlott az inkább ipari jellegű szakmák tanításával: az építőipari csoportban kőműveseket, kőfaragókat, ácsokat, kályhásokat; a faipari csoportban döntő többségében asztalosokat, esztergályosokat, zongora- és cimbalomkészítőket; a fémipari csoportban műlakatosokat, szerkovácsokat, mechanikusokat, épületlakatosokat, géplakatosokat, rézműveseket, fémesztergályosokat, puskaműveseket, vasöntőket, bádgosokat, épület- és műlakatosokat; az újonnan létrejött, Molnár József által vezetett díszítőipari csoportban címfestőt, szobrászt, kárpitost, szobafestőt, aranyművest, porcelánfestőt, ékszerészt képeztek. Ezek mellett idővel megjelent az iskola profiljában a kazánfűtői, lokomobil- és cséplőgépkészítő tanfolyam, később pedig stabil gépkészítő és dinamó gépkészítő tanfolyam is indult.⁸⁰ A szinte a kezdetektől külsőként az iskola tanári gárdájába tartozó Molnár József rajztanárrá lépett elő.

Az 1899–1900-as tanévben az épületasztalosághoz tartozó tárgyak mellett könyvszekrények, paravánok, asztalok, és íróasztalok, ruhásszekrény, posztamens, tálalóasztal és szekrény, ülőke és éjjeliszekrény készült. A fémipari műhelyből kikerült tárgyak az asztalosműhelyhez hasonlóan a lakberendezés, épületfelszerelés, az iparművészet és a gépgyártás területét egyaránt érintették: kovács- és lakatoszszerzők mellett két vaslépcső, két vasajtó, takaréktűzhelyek, bútorvasalatok, réz-, vas- és egyéb díszes fémvasalatok, kovácsoltvas díszítésű asztal, egy vas páncélszekrény és réz dísztárgyak készültek.⁸¹ Az 1905–1906-os tanévben a faipari osztály továbbra is lakberendezési és iskola-felszerelési bútorokat készített, a fémipari osztály azonban döntően átállt gépek, gépkatrészek készítésére, kizárólag magánmegrendelésre gyártottak tűzhelyek mellett vasalásokat és dísztárgyakat.⁸² Ezt az eltolódást érzékelteti az is, hogy az 1906-os milánói világkiállításon 538 korona értékű dísztárgyat állított ki az iskola, ezzel egy időben

⁷⁸ ÉRTESÍTŐ 1897, 26. Hivatkozás a 33–1897. évi Főigazgatósági leiratra. A kinevezésről: ÉRTESÍTŐ 1898, 8.

⁷⁹ ÉRTESÍTŐ 1898, 65–66.

⁸⁰ ÉRTESÍTŐ 1899, 29–39; ÉRTESÍTŐ 1900, 4.

⁸¹ ÉRTESÍTŐ 1900, 16–19.

⁸² ÉRTESÍTŐ 1906, 14–15.

pedig a budapesti vasipari kiállításon 642 korona értékben olcsóbb terméknek számító szerszámokat, lemezárakat, vasalásokat, berendezéseket.⁸³

1900-ban az iskola asztalosműhelye főleg a budapesti ipariskolák felszerelésének kivitelezését végezte, 48 különböző puha- és keményfa iskolabútorot gyártott e célból, emellett könyvszekrényt, tálalóasztalt, szalonszekrényt, ebédlőasztalt, két ágyat és egy teljes konyhaberendezést. A beszerelt gépeknek köszönhetően a fémipari műhelyben jelentős mértékben megnövekedett a díszítőművészeti jellegű tárgyak száma: vörösréz képeretek, vert vasalású szekrény, gyertyatartó, tűzszereszám-sorozat, kovácsoltvas virágállvány, egy „réztál, mint faldisz”, réz gyufatartó, díszes rézveret szekrényekre, nagyobb mennyiségben vasalások, ajtótolózárok, vas mosdóasztal, valamint több gép és gépalkatrész készült.⁸⁴ A műhelyekben végzett munkát valószínűleg jelentős mértékben befolyásolták a helyi megrendelések és igények, egy évvel később az 1901–1902-es tanévben a fémipari műhely elsősorban épületzárakat gyártott.⁸⁵ Az 1907–1908-as tanévtől kezdve rendszeresen szállított a faipari osztály mintabútorokat „a kalotaszegi háziiparral foglalkozók részére”, de emellett számos épület- és bútorasztalosság körébe tartozó tárgyat, teljes enteriőröket is kiviteleztek.⁸⁶

A modern iparművészet új otthona

A gyarapodó iparmúzeumi gyűjteményhez és az iskolai növendékek növekvő számához mérten elszámított iskola- és múzeumépület bővítéséről már az átadás évéből ismerünk terveket. Egy 1898 januárjára datált tus látványképen Pákei emeletréépítés-javaslatát látható.⁸⁷ A monumentálisabb megjelenésű majdani iparmúzeumi épület tömegarányai már érződnek a terven, amely az elmaradt szobrászati program megvalósítására is nagy hangsúlyt fektetett volna: az újabb, magasabb attikára tervezett díszurna-sor két középső darabját utólag kisatírozták, vázlatosságuk miatt ma már meghatározhatatlan figurális díszeket rajzolva a helyükre.⁸⁸ 1903-tól egy újabb épületet húztak fel az iparmúzeum számára, mely 1904-re készült el a Malom utcának az iskolával szembeni telkén (**8. kép**).⁸⁹

A tizenkilenc tengelyes főhomlokzatú, háromtengelyes oldalhomlokzatú keskeny, kétemeletes épületet az azóta már befedett Malomárok feletti hídon lehetett megközelíteni. Az első datált tervváltozat 1901. május 31-én készült, a megvalósult tervekhez képest rizalitjai egy-egy tengellyel szélesebbek, amelyek végül négy-négy tengelyesre csökkentek.⁹⁰ Az épület középső traktusa mögött négyzetes előcsarnok és az annak végéről indított, az emeletre kétoldalt felvezető lépcsősorok helyezkedtek el. A földszinti előcsarnok bal oldalán az igazgatói iroda és a múzeumi szolga lakása kapott helyet, a jobb

⁸³ ÉRTESÍTŐ 1905, 15.

⁸⁴ ÉRTESÍTŐ 1901, 16–18.

⁸⁵ ÉRTESÍTŐ 1902, 19–20.

⁸⁶ ÉRTESÍTŐ 1909, 15.

⁸⁷ FORSTER, PÁKEI, K12210; SZÉKELY 2015a, 41. és 10. kép.

⁸⁸ FORSTER, PÁKEI, K12151.

⁸⁹ A Pákei által tervezett épület, akárcsak a szintén általa tervezett vaskapu és múzeumi bútorzat kivitelezésében az iskola növendékei is jelentős részben kivették részüket. ÉRTESÍTŐ 1905, 17; SZÉKELY 2015a, 41–46.

⁹⁰ MUEKvGyLvt, I-B-022; és FORSTER, PÁKEI, 56.

8. Az iparmúzeum előcsarnoka, az állványon mintalapok, 1904 u.

oldalon két egymásból nyíló kiállítóterem.⁹¹ A két felső szint beosztását és funkcióit alaprajzok hiányában nem lehet biztosan meghatározni. A múzeum megváltozott gyűjtési területe, az eredeti ipari jellegű tárgyakat kiegészítő iparművészeti gyűjtemény jelentős kiállítási felületigényt támasztott, a felső szinteken ezért elsősorban kiállítótermeket és kisebb részben kiszolgáló helyiségeket, raktárakat feltételezhetünk.

Az iparművészeti jellegű tárgyak gyűjteményezése felé forduló Kolozsvári Iparmúzeum önálló épületének párhuzamát már nem a Monarchia ipariskolai épületeiben, hanem a korszak új iparművészeti múzeumai között találjuk meg, ahol egyébként hasonló térszervezéssel találkozunk. Legközelebbi párhuzama a prágai Iparművészeti Múzeum 1897–1900 között Josef Schulz⁹² tervei alapján készült épülete – ez arányai, keskenysége, enyhén előreugró közép- és oldalrizalitjai révén a kolozsvári nagytetvérenek tekinthető. Kolozsváron azonban nemcsak az alagsor és a földszint homlokzatát díszíti kváderezett vakolatarchitektúra, hanem az első emeletet is. Míg Kolozsváron csak az első emeleti ablakos félköríves kialakítású, a Schulz-féle épületen a földszint és a második emelet ablakai is ilyenek.

A Rudolfinum és a régi zsidó temető közé felépült prágai Iparművészeti Múzeum tömbje észak-itáliai, toszkán és francia neoreneszánsz elemekből áll össze. A fő- és oldal-

⁹¹ MUEKVGYLVT, I-B-027; és FORSTER, PÁKEI, 56.

⁹² Josef Schulz jegyezte a Prága századfordulós képét nagyrészt meghatározó neoreneszánsz középületek jelentős részét. A múzeum alapgyűjteményét elsőként ideiglenesen befogadó Rudolfinum épülete (1884) mellett rá hárult még a Jozef Zitek által elkezdett Prágai Nemzeti Színház munkálatainak befejezése is.

homlokzatok oszlopokkal keretezett félköríves nyílásai észak-itáliai cinquecento felfogást tükröznek, a főbejáratot a fölötté lévő barokkizáló erkély hangsúlyozza visszafogottan. A középső és a két szélső rizalit fölött, a francia reneszánszból ismert megoldásként, egy-egy tetőpavilon emelkedik. A főhomlokzat földszinti félköríves ablakai közötti mezőkben – a múzeum küldetésére utalva – az iparosságot és az iparművészetet ábrázoló domborműveket helyeztek el. Az első emelet ablakközeiben a jelentős kézműves-iparos hagyománnyal bíró cseh városok címerei láthatók – hasonló épület-ikonográfia Kolozsvár esetében csak egyes tervváltozatokról ismert. Kolozsváron az iparművészeti tárgyak gyűjtése, Pákei visszaemlékezései szerint, összefüggött a Monarchia iparmúzeumainak hasonló gyűjteményezési reformjával. Az új, immár tisztán múzeumi funkciójú kolozsvári épület előképei között a Pákei bécsi tanulmányai idején, 1866–1871 között Heinrich Ferstel tervei alapján épült Museum für Kunst und Industrie mellett az évtizedes gyűjtőmunka eredményeként létrejött prágai intézmény épülete válhatott a kortárs iparművészetet gyűjteményezni szándékozó Pákei-féle iparmúzeum építészeti mintájává.⁹³

A kortárs iparművészeti gyűjtés Magyarországon

A kolozsvári múzeumépület fentiekben említett bécsi előképe és kortárs prágai párhuza-ma mellett Pákei gyűjteményezési stratégiáját elsősorban a budapesti Iparművészeti Múzeumával érdemes összevetni, amelyben Radisics Jenő 1897-től kezdve megreformálta a gyűjteményezést. A korábbi igazgató, Ráth György még erősen történelmi szemléletű gyűjteményeit elhagyva a kortárs angol és francia iparművészet felé fordult. Hogy a korszellem vagy Radisics hatására, még eldöntendő, de a Pákei Lajos által igazgatott gyűjteményben 1900 körül új szelek kezdtek fújni. Érvényre jutottak a kortárs, századfordulós irányzatok, és az újító iparművészeti tendenciák gyűjtését a múzeumban követte az iparskola rajzoktatásában is megjelenő szecesszionizálódás.

Radisics az Iparművészeti Múzeumban 1881-től fogalmazó és múzeumi őr, 1885-től titkár, 1887-től igazgató (Ráth ekkor szervezéssel, pénzügyi háttér megteremtésével foglalkozó főigazgató), majd 1897-től immár az új épületben főigazgató volt. Radisics főigazgatóként véghez vitt programját már kinevezése előtt, 1884. évi jelentésében megfogalmazta, s lényegében ezt fejtette ki a nyilvánosság előtt 1897-ben a *Magyar Iparművészet* című folyóiratban. A modern iparművészet közművelődésre és nemzeti iparra gyakorolt hatásának eléréséhez szükséges lépéseket tételesen foglalta össze: a művészi ipar színvonalának emelése és a nemzeti jelleg megőrzése mellett az európai irányzatok követése. Ez utóbbi tette a szemében hasonlatossá a magyart ahhoz a francia iparművészethez, amelynek újdonságait rendszeresen megszerezte a múzeum számára.⁹⁴

⁹³ Az Arcadia nevű cseh irodalmi és művészeti társulat 1861-ben a prágai városházán szervezett kiállítást a bohémiai iparművészek alkotásaiból, amelyek – az 1867-es párizsi világkiállításon gyűjtött anyaggal együtt – a prágai iparművészeti múzeum alapgyűjteményét képezték. A múzeum századfordulóra elkészült tereinek elosztása Gottfried Sempernek a technikák és anyagok fejlődéséről felállított elméletét tükrözi; textilek, könyvművészet, fabútorzat, kerámia, üveg, fémtárgyak, külön termekben arany- és ezüstnemű, kispasztikák mellett az 1900-as párizsi világkiállításról visszakerült csehországi enteriőrök befogadására is alkalmassá tették.

⁹⁴ HORVÁTH 1996, 10.

Sokrétű érdeklődésére jellemző, hogy a historizmus történeti érdeklődése, az iparművészeti tárgyak technikai jellemzőinek megismerése ugyanúgy foglalkoztatta, mint a tárgyak provenienciája és a modern tendenciák. A történeti tárgyanyag kutatásában elsősorban a nemzeti jellegzetességeket kereste, kitüntetett figyelemmel követte az országszerte az 1880-as évektől egyre gyakrabban szervezett megyei kiállításokat. A gyűjteménybe kerülés körülményeinek pontos dokumentálása, a múzeumi irattári rendszer kiépítése mind a korszerű muzeológia elveinek ismeretéről tanúskodnak.⁹⁵ A múzeumigazgató, muzeológus Radisicsot a körültekintő, tervszerű múzeumi szerzeményezés, kimagasló minőség és megbízható műtétel jellemezte. Ezek a képességek is hozzásegítették ahhoz, hogy az általa irányadónak tekintett angliai és franciaországi iparművészeti irányzatokat képviselő mintadarabokat helyszíni megbízottjai révén tudta megszerezni.⁹⁶

A múzeumba először az 1889-es kiállításról kerültek be modern anyaghasználatú és formavilágú tárgyak. Míg az 1870-es években az ötvösség megújítása volt az európai iparművészet megújításának középpontjában, az 1880–1890-es évekre az üveg- és a kerámiaművesség – különösen a francia – hatalmas „haladásról” tett bizonyosságot. Ennek hatására a múzeum számára Louis Delamarre-Didot, Radisics franciaországi ügynöke szerezte be a gyűjtemény első Gallé díszüvegét és Christopher Dresser „Clutha” nevű üvegét. Ezek a korszak példamutató, formabontó üveg-kísérletei voltak, amelyek az anyagban rejlő lehetőségek kihasználására törekedtek. Szintén a világkiállítás hatására a múzeum angliai képviselője, Herbert Minton Cundall révén 1895-ben közvetlenül William Morristól vásároltak tárgyakat, olyan pamutvászon mintákat, amelyek révén első alkalommal került élvonalbeli kortárs külföldi műalkotás a gyűjteménybe.⁹⁷ Az első vásárlások célja a technikai sokszínűség, a művesség bemutatása volt – a múzeum alapítási szándékával összhangban.⁹⁸

Radisics Jenő kelet iránti érdeklődése beleillett a korszak japonizmusába, az 1900-as párizsi vásárlásokban a franciák után a japán tárgyak következnek. 1884-ben, a kolozsvári Vadona János világ körüli útjának indulásával egy időben papírra vetett – a budapesti Iparművészeti Múzeum igazgatását később nagymértékben előrevetítő – jelentésében kitért a kínai és japán tárgyak modern művészetben betöltött fontosságára. A Vadona János által a kolozsvári iparmúzeum számára vásárolt japán és kínai tárgyak az intézmény alapgyűjteményének részét képezték. Vadona Japánban és Kínában az erdélyi magyar vidék háziiparának és kézművességének modernizálása érdekében vásárolt mintadarabokat.⁹⁹

A budapesti Iparművészeti Múzeum Radisics-féle reformjával érvényre jutó kortárs irányzatok iránti figyelem, a századforduló újító iparművészeti tendenciáinak gyűjtése és a „szecessziós” stílus oktatása feltételezhetően a kolozsvári intézmény gyűjteményében is nyomot hagyott. Pákei szavai mindennél pontosabban tanúskodnak erről a folyamatról: „Az iparmúzeum reorganizatio következtében módosult, amennyiben műipari, illetve iparművészeti irányzatot nyert azoknak a tapasztalatoknak alapján, melyeket [az] 1904. évben szerzettünk három szakiskolai igazgató társammal való kiküldetésben külföldi iparmúzeumokban való tanulmányúton, és pedig a nürnbergi, kaiser[s]lauterni,

⁹⁵ KATONA 1969.

⁹⁶ HORVÁTH 2013a, 23.

⁹⁷ HORVÁTH 2006, 369.

⁹⁸ SINKÓ 2009, 253–254.

⁹⁹ VADONA 1893.

stuttgarti, karlsruhei, aar[a]ui, baseli, berni, winter[t]huri, st. galleni iparmúzeumokban. Meg kell ennek kapcsán említsem, hogy amint az iparoktatás ügy terére léptem – de előzőleg is –, saját ismereteim gyarapítása céljából saját költségesen számos tanulmányi utakat [tettem] Bajor-, Német-, Francia-, Angol-, Sc[h]veit[z], több ízben Olaszországokban, némely nagyobb városokban többszöri, hosszabb ideig való tartózkodással, hogy azonban a gyakorlati életben, a látottak[ból] és a tapasztalataimból eredő hasznos dolgokat nem mindig megfelelő mérvben, vagy csak nehézségek leküzdésével tudtam érvényre juttatni, az valójában nem az én törekvésem hiánya, hanem javarészen a helyi viszonyok következtéből eredő okokban talál indoklást.”¹⁰⁰

Az iparművészeti múzeumokkal szemben az iparmúzeumok gyűjteményezési stratégiája a tárgyak modernségét, az iparfejlesztést, a kereskedelmi értéket tartotta szem előtt, a történeti értéket figyelembe vevő gyűjtés csak az állomány töredékére volt jellemző. A technológiai iparmúzeumok tárgyai elavulhattak, mintaadó szerepüket elveszítve kikerülhettek a gyűjteményből. A tárgyak elavulásának a hagyományos múzeumra nem jellemző szemléletét tükrözi a Kolozsvári Iparmúzeum egyetlen ma ismert, az 1910–1918 közötti évek gyarapodását rögzítő leltárkönyve is. Ezt, a korszak muzeális intézményeiben rendszeresített gyarapodási napló–leltárkönyv–szakleltárkönyv rendszertől eltérő módon, bevételi és kiadási oldalpáron vezették: a könyvtári anyag bővülése mellett kiolvasható belőle a tárgyananyag gyarapodása, a berendezési tárgyak beszerzése is, sőt, még a háborús évek során formálódó szövetségek hű lenyomatát is nyújtja.¹⁰¹ Az intézmény eredeti ipari mintagyűjteményének nyilvántartása nem áll rendelkezésünkre, az alapgyűjtemény jellegéről az iskolai évkönyvek beszámolóiból nyerhetünk képet. Az ipari mintagyűjtemény (parkettaminták, tapétaminták, épületasztalossági minták, mintalapok, fémmegmunkálási eszközök stb.) mellett ide tartozik a háziipari és kézműipari modernizációt segítő Vadona János-féle távol-keleti tárgye gyűjtes is.

A múzeum folyamatosan gyarapodó gyűjteménye (9. kép) bizonyítja az intézmény helyi érdekeken túlmutató, országos jelentőségét. Az 1890–1891-es évben a gyűjtemény az iskola oktatási területének megfelelő tizenhét tétellel gyarapodott, ezek nagy része gyárak vagy üzemek termékeit bemutató mintakönyvek és késztermék-minták: mütéglák, cserepek, kőszínminták, gipszminták, fonott edények, különféle vesszőminták és fonások, kötélminták, aszfalt- és lemezgyűjtemény, üvegedzési minták, valamint Eckstein A. bécsi papírgyáros papírmintákat tartalmazó mintakönyve.¹⁰² A termékek nagy része Bécsből (10 tétel), Ausztria egyéb részeiből (2 tétel), illetve kolozsvári (2 tétel) és magyarországi gyárakból (4 tétel) érkezett. 1892-ben a gyarapodás üteme lassult, alig fél tucat mintát adományozott három kolozsvári és egy budapesti gyártó.¹⁰³

A kolozsvári iparmúzeum gyűjtési stratégiája, Pákei gyűjteményező szerepe elemzésének a fennmaradt források töredékessége szab szűk határt. Az 1910 előtt vezetett leltárkönyv lappang, az 1884–1896 közötti gyarapodásról csak az évkönyvek szolgálnak másodlagos forrásként, az 1896–1910 közötti másfél évtized gyarapodásáról nem állnak

¹⁰⁰ PÁKEI ÖNÉLETRAJZ, 7.

¹⁰¹ 1916-ban leltárba vett német, osztrák, török zászló mellett 1917-től a bolgár állami zászló is helyet kap az egyéb berendezési tárgyakat gyűjtő B.5-ös állagban.

¹⁰² ÉRTESÍTŐ 1891, 51–52.

¹⁰³ ÉRTESÍTŐ 1892, 17.

9. A modern iparművészeti és háziipari gyűjtemény részlete, 1914 u.

rendelkezésre adatok. Jelen dolgozat keretei nem is teszik lehetővé a gyűjtemény ismert részének még részleges rekonstruálását sem, ezért csak a főbb tendenciákat érzékeltető tárgycsoportok bemutatására törekszünk. Az ismert 1910–1918 közötti leltárkönyv csak töredékesen alkalmas a tárgyanyag rekonstruálására, de megmutatkozik benne a modern iparművészeti tendenciák túlsúlya és a történeti anyag sporadikus jellege. Utóbbit elsősorban az erdélyi szász ötvösség emlékei képviselik, összhangban az erdélyi ötvösség történeti hagyományainak a múzeum alapításakor is hangsúlyozott fontosságával. Ezek közé tartozik egy régi erdélyi /szász/ korsó ónfestéssel (1910/123).¹⁰⁴ Jelentős arányban van jelen a magyarországi kerámia és porcelángyártás, a Zsolnay-gyár és Farkasházi Fischer Vilmos, a Kolozsváron lerakattal bíró, az Oszmán udvarba szállító gyáros-vállalkozó. Komoly gyarapodást jelent 1910-ből Horti Pál hagyatéka, benne svéd, holland, belga, francia (bizonyos tárgyra csak az eredetükkel utaltak) tárgyak és a tervező 327 rajza három dobozban. A népi anyag egyben történeti is volt, csak a csipkék, varrottások, kancsók, hímzések mellett találkozunk visszatérően a „régí” jelzővel. De vásároltak a magyar szövés megújításáért tevékenykedő Gyarmati Zsigáné torontáli műhelyéből is (1911/43-46). A torontáli műhely tervezői között tartjuk számon azt a Vaszary Jánost, akitől egy „kis gobelin faldísz” őriz a múzeum (1911/48). Külön egységet képeztek az építészeti részletek, Parthenón metopé, korai román oszlopfaj, görögös indadíszítmény, gótikus épületplasz-

¹⁰⁴ Zárójelben a tárgynak az 1910–1918 közötti leltárkönyvben rögzített leltári számát adjuk meg.

tikák – ezek nagy számban kerültek be a gyűjteménybe 1911-ben (1911/97-154), részint a kereskedelmi miniszter ajándékként a budapesti Gipszminta Öntőműhelyből, részint az ungvári agyagipari szakiskolából, részint ismeretlen helyekről. A múzeum számára az ipariskolák rendszeresen küldtek mintákat ajándékként – ilyen volt az ungvári szakiskolában készített gyertyatartó, korszó és kályhafiók (1911/156-158). (9. kép)

A távol-keleti tárgyak beszerzésében nagy szerepe volt Vadona János gyűjtésének. Ilyen volt egy bronz fonott kosár 1913-ban Rex Henrik Tivadar hagyatékából, japán papírsablonok, festett selyem, kézzel festett kép és egy antik tűhímzés (1913/108-112).¹⁰⁵ A finnek iránti érdeklődésről Moszkvából beszerzett finn faragás tanúskodik, de a könyvtárban is megjelenik Johannes Öhquist finn műkritikusnak a finn művészet magyarországi recepcióját alapvetően meghatározó, K. Lippich Elek által lefordított *A finnek művészete* című könyve.¹⁰⁶ A skandinávok vonatkozásában Radisics érdeklődésével szemben Pákei talán kevésbé a modern iparművészet, mintsem a háziipar emlékei iránt érdeklődött: erről norvég fakanál, állatalakos váza és doboz tanúskodik. Az angol ipar iránti kitüntetett figyelem is tetten érhető: Pilington-váza, Wedgwood-kerámia, Georg Arthur Jessentől zománczott doboz jelenik meg a nyilvántartás lapjain.

Rendszeresen kerültek a gyűjteménybe kolozsvári iparosok, iparművészek alkotásai is. Ezres nagyságrendben kapott a múzeum diapozitívokat – sajnos nem tudjuk, mit ábrázoltak. Kivéve egy esetet: Erdélyi Mór 200 darab fényképe a Kereskedelmi Minisztériumból valószínűleg a korszak magyarországi építkezéseit örökítette meg (1912/9). A gyűjtemény forrásai között találjuk Rex Henrik Tivadar budapesti elektrotechnikai üzletét, ahonnan változatos eredetű, japán, kínai, angol, német, dán, norvég, finn, holland, francia kerámia, porcelán, üveg és fonott tárgyak, valamint kerámia tárgyak kerültek be a gyűjteménybe, köztük a nevesebbek közé tartoztak a meissenai gyárból kikerült porcelánok, fekete és kék Wedgwood-vázák és egy Gallée-üvegtányér (1911/220-268). 1911-ben az Országos Magyar Iparművészeti Társulattól Benczúr Gyuláné Peddig-fonású vázái, gyöngyminták, könyvfedelek és réz dísz tárgyak kerültek be a múzeumba. Egy évvel később, talán az 1911-es torinói világkiállítás révén megerősödött olasz–magyar iparművészeti kapcsolatoknak köszönhetően több velencei kereskedőtől kerültek be tárgyak a gyűjteménybe. A muranói üvegyártás tucatnyi – feltételezhetően modern – terméke mellett (1912/103-114) a velencei Guido Minerbi, Angelo Bacchi és mások közvetítésével a kortárs iparművészet észak-olasz képviselői kerültek be a gyűjteménybe (1912/75-93), egy évvel később pedig a müncheni Bayerische Kunstgewerbe Vereintől réztárgyak, zománczott bronztál, szerpentinből és mahagóniból készült dobozok, ezüstberakásos tintatartó és másfél tucatnyi cserépedény (1913/1-31). A budapesti székhelyű Iparművészeti Társulat is gyarapította a múzeumot, 1913-ban festett üvegek, Zsolnay-vázák, az Iparművészeti Iskolában készült cseréptárgyak és egy zománczott rézdoboz, zománczott ezüstdoboz, réz virágtartó, egy Galambos-féle réz hamutartó és Gödöllőn Kriesch Laura és Frey Vilma (?) által szőtt terítők érkeztek innen (1913/46-76). A fafaragászi műhely Kalotaszeggel és a vidék fafaragóival alakított ki képzéseken és továbbképzéseken alapuló együttműködést. A kolozsvári Háziipari Szövetségtől bekerült, tágabb magyarországi gyűjtés eredményeként

¹⁰⁵ Az öt tárgy feltételezhetően az 1912-ben elhunyt Rex Henrik Tivadar hagyatékából került a múzeumba.

¹⁰⁶ CSÁKI 2006, 206–209.

10. A modern iparművészeti és háziipari gyűjtemény részlete, 1914 u.

összeállt tárgyegyüttes, amelyben hímzett csángó ing, mezőkövesdi párnadísz, ruhadísz, hímzett aranszegélyes kötény, régi kalotaszegi varrottas található (1913/115-123). Sajátos egységét képviseli a gyűjteménynek a budapesti Művészútból beszerzett nyolc tárgy, köztük Lesznay Anna hímzett párnája és női táskája, Sándor Imre bonbonnière-je és füles csészéje, valamint Márton Imre réz virágtartója (1913/205-212). Schuster Emil kolozsvári kereskedőtől főleg gyermekeket ábrázoló nippeket és gyermekjátékokat vásárolt nagy számban a múzeum (1913/160-303). Az első világháború kitörésének évében az Iparművészet Társulattól a korszak legismertebb alkotóinak munkái kerültek be a gyűjteménybe: a gödöllői kötődésű Kriesch Laura szőtt terítője, Nádler Róbert faragott doboza mellett Márkus Béla vas levélszekrénye, Kozma Lajos faragott széke, virágállványa és festett virágcserépe, Juhász Árpád festett faládája, valamint szepességi háziipari tárgyak (1913/79-102). A világháborús évek a gyűjteményezés rendszertelenné válását és a bekerülő tárgyak jelentős csökkenését eredményezték (10. kép).

A főleg magyarországi anyagot gyűjtő kolozsvári iparmúzeum 1914–1918 közötti gyarapodása azonban összességében meghaladta az elsősorban külföldről vásárló budapesti Iparművészeti Múzeumét. A Radisics Jenő által megszerzett utolsó jelentősebb tárgyegyüttes a Ráth György villa anyaga volt, s az 1917-ben elhunyt igazgató utolsó beszerzése a háborús körülmények között Kőrösfői Kriesch Aladártól a *Sasok a hős sírja felett* című kárpit volt.¹⁰⁷ A Pákei Lajos által vezetett intézmény 1915–1916-ban számos

¹⁰⁷ HORVÁTH 2013b, 27.

kisebb gyarapodás mellett Rex Tivadar Henrik hagyatékának újabb részével gyarapodott, amelyet egyebek mellett Tiffany díszüvegek, arany biedermeier pohár, Egermann-féle díszüvegek, empire stílusú csésze, meissenai porcelánok, párizsi Baccarat kristályok képeztek (1915–1916/72–102).

A múzeum könyvtára nemcsak a gyűjteményhez kapcsolódó magyar és idegen nyelvű (elsősorban német és francia) szakirodalmat vásárolta, hanem a korszak legfontosabb külföldi iparművészeti szaklapjait is járatta. A francia nyelvűek a párizsi Librairie Centrale, a németek és az angolok (*Innendekoration*, *The Studio*) Stein János kolozsvári, a magyar nyelvűek (*A Ház*, *Vállalkozók Lapja*, *Magyar Építőművészet*, *Építő Ipar*) nagy része és egyes német nyelvű folyóiratok pedig Gibbon Albert szintén kolozsvári könyvkereskedése útján jutottak el az iparmúzeumba (*Der Architekt*, *Kunst und Handwerk*, *Kunst und Kunsthandwerk*). Nagyobb mennyiségű idegen nyelvű kiadványt gyakran külföldi könyvkereskedésekből szereztek be, ilyen volt Ernst Wermuth berlini könyvkiadója.

Következtetések

Pákei Lajos a Monarchia építészeinek azon új nemzedékéhez tartozott, melynek tagjai az építészekről hagyományosan elvárt szakmai tudás mellett újfajta, szerteágazó képességekkel kellett rendelkezzenek. Feltételezhetően konzervatív világlátásából adódóan, a Hansen-iskola szellemiségét követve építészként a historizmus talaján maradt, munkamódszerében, sokirányú tevékenységében, a modernizáció iránti elköteleződésében azonban kidomborodik a századforduló polihisztor-építészeinek szemlélete. Az 1853-ban született Pákei Lajos egy évvel volt idősebb annál az Antonio Gaudinál, aki épületeinek belsőépítészeti kialakítását, bútortartását is megtervezte, s jól értett a keramikakészítés kémiaiájához is. Az 1861-ben született Victor Horta festészeti, textilművészeti és építészeti tanulmányokat követően belsőépítészként kezdett dolgozni. A festő, építész, iparművész végzettségű, 1863-ban született Henry van de Velde belsőépítészként, bútortervezőként és építészeti szakíróként tevékenykedett. Az 1880-as évektől a nyugati világ építészetében megsokasodtak azok a feladatok, amelyek differenciálttá tették az építészeti gyakorlatot. Az építészeti tervezés, az építőmesteri kivitelezés felügyelete mellett egyre jobban kitágult az építészeti tudásra alapozott feladatkör, a belsőépítészet, a kerttervezés még hagyományosnak tekinthető feladatai mellett megjelent a modern ipar új anyagaiban rejlő lehetőségek megismerése és alkalmazása, ez szükségszerűen elvezetett az építész és iparos oktatás módszertanának megújításához. A rendszeres oktatótevékenység ugyanúgy megfigyelhető Viollet-le-Duc vagy Theophil Hansen munkásságában, mint a már említett Camillo Sitte, a Joseph Leitzner vagy Pákei Lajos életművében. A gyorsan változó modern szükségleteknek megfelelő új épülettípusok, terek és térkapcsolatok kialakítása folyamatos megújulásra és kísérletezésre készítette az építészeket. Pákei Lajos szerteágazó életművében jól érzékelhető a korszak építészeti gyakorlatának sokrétűsége. A századforduló stíluspluralizmusát meghatározó kiemelkedő tervezőktől eltérően, Theophil Hansen és Camillo Sitte nyomdokain járva, a historizmus talaján maradván alkotott maradandót Kolozsvár építészeti, urbanisztikai, oktatási és közgyűjteményi modernizálásával. A historizmus szemlélete határozta meg felfogását az 1900-as évek első éveiben is,

amikor az iparmúzeum önálló épületét tervezte egy kortárs prágai minta alapján. Nem tudjuk, csak sejtethetjük, hogy a szecessziót múltó divatnak, hóbortnak tarthatta, s ennek talán szerepe volt abban, hogy a korszak Magyarországnak vidéki városépítészeti meghatározó szecesszionizáló trendek alig jelentkeztek a város építkezéseiben.

Pákei Lajos számára a külföldi tendenciák iránti figyelem összekapcsolódott szülővárosa hagyományainak követésével, s ez találkozott a város igényeivel is. Az országSZerte modellértékűvé vált modern kolozsvári iparoktatás megszervezésekor és az iparmúzeum alapításakor Pákei a város és Kolozs vármegye iparosaival és vállalkozóival működött együtt. A többször hangoztatott helyi igényekre alapuló oktatásban résztvevők jelentős része a városból és a vármegyéből került ki, és tanulmányaik után jórészt helyben helyezkedtek el. A kincses város helyi hagyományaira történő hivatkozás, a történelmi ötvösség és kőfaragás helyett a modern idők szükségletei, az építő-, a fém- és a faipar fejlesztésének igénye határozta meg a képzés profilját. A kolozsvári kezdeményezést hangsúlyozza, hogy az alapítás utáni években a működéshez szükséges iparmúzeumi gyűjtemény tárgyai döntően a város és környéke iparosaitól érkeztek ajándékba; a modern háziipar, kézművesség és iparművészet megújítását szem előtt tartva vásárolt japán és kínai tárgygyűjteményt a város szülötte, Vadona János a saját vagyonából finanszírozott föld körüli útja során gyűjtötte össze. A múzeum későbbi fejlesztésében is kiemelkedő szerepe volt a helyi iparosság fejlesztésében gazdaságilag is érdekelt kolozsvári és környéki iparosoknak és kereskedőknek, köztük a városban lerakatot fenntartó Farkasházi Fischer Vilmosnak. Érzékelhető a Kolozs vármegye legtitisztább magyar régiójának tartott Kalotaszeg népi mestereinek hatása is. A múzeumi gyűjtemény Pákei tájékozottságának köszönhetően ipariból iparművészeti hangsúlyúvá vált, követve a századforduló trendjeit. Megjelentek benne – igaz, ügynökök és galéristák közreműködésével – a korabeli angol, francia, belga és német iparművészeti törekvések.

Levéltári források

MUEKvGyLvt

Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Pákei Lajos hagyatéka.

FORSTER, PÁKEI

Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, Tervtár, Pákei Lajos hagyatéka.

PÁKEI ÖNÉLETRAJZ

Pákei Lajos önéletrajza 1920–1921. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Pákei családi levéltár (Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Fond familial Pákei), 204. fond, 30. cs.

Irodalom

BÓNIS JOHANNA

2003 *A Székelyföldi Iparmúzeum*. Marosvásárhely.

CSÁKI TAMÁS

- 2006 A finn építészet és az „architektúra magyar lelke”. Kultúrpolitika, építészet, publicisztika a századelő Magyarországnán. *Múltunk*, LI. 1. 200–230.

ÉRTESÍTŐ

- 1890 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és vas-ipari tanműhelyek s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1887/8-1889/90. tanévekben.* Szerk. Dr. Ferenczi Zoltán. Kolozsvár.
- 1891 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és vas-ipari tanműhelyek s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1890/91. tanévben.* Szerk. Dr. Ferenczi Zoltán – Pákei Lajos. Kolozsvár.
- 1892 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és vas-ipari tanműhelyek s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1891–92. tanévben.* Szerk. Dr. Ferenczi Zoltán – Pákei Lajos. Kolozsvár.
- 1893 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és vas-ipari tanműhelyek s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1892–93. tanévben.* Szerk. Dr. Ferenczi Zoltán – Pákei Lajos. Kolozsvár.
- 1894 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és vas-ipari tanműhelyek s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1893–94. tanévben.* Szerk. Dr. Ferenczi Zoltán – Pákei Lajos. Kolozsvár.
- 1895 *Értesítő a kolozsvári erdélyrészi technológiai iparmúzeum, az államilag segélyezett építő-, fa- és vas-ipari tanműhelyek s a központi felsőbb szakipar-rajziskola működéséről az 1894–95. tanévben.* Szerk. Dr. Ferenczi Zoltán – Pákei Lajos. Kolozsvár.
- 1897 *Értesítő a kolozsvári I. Ferencz József iparmúzeum, az állami fa- és fémipari szakiskola s szakipar-rajziskola működéséről az 1896–97. tanévben.* Szerk. Dr. Ferenczi Zoltán – Pákei Lajos. Kolozsvár.
- 1898 *Értesítő a kolozsvári m. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és I. Ferencz József iparmúzeum működéséről az 1897–98. tanévben.* Kolozsvár.
- 1899 *Értesítő a kolozsvári m. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és I. Ferencz József iparmúzeum működéséről az 1898–99. tanévben.* Kolozsvár.
- 1900 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. Állami ipari szakiskola és I. Ferencz József iparmúzeum működéséről az 1899–1900. tanévben.* Kolozsvár.
- 1901 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. állami ipari szakiskola működéséről az 1900–1901. tanévben.* Kolozsvár.
- 1902 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és a kapcsolatos építőipari s szaktanfolyamok működéséről az 1901–1902. tanévben.* Kolozsvár.

- 1905 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és a kapcsolatos építő-ipari s szaktanfolyamok működéséről az 1904–1905. tanévben.* Kolozsvár.
- 1906 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és a kapcsolatos építő-ipari s szaktanfolyamok működéséről az 1905–1906. tanévben.* Kolozsvár.
- 1909 *Értesítő a kolozsvári magy. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és a kapcsolatos szaktanfolyamok működéséről az 1908–9. tanévben.* Kolozsvár.
- GAAL GYÖRGY
- 2013 Pákei Lajos és felmenői művelődéstörténetünkben. *Keresztény Magvető*, CXIX. 2. 147–178.
- GAUL KÁROLY
- 1913 *A Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum alapításának, fejlődésének és működésének története.* Budapest.
- GYARMATI ZSOLT
- 2005 *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán.* Kolozsvár.
- HEGEDÜS LAJOS
- 1880 Hegedüs L. C. m. k. min. tanácsosnak jelentése a bécsi műszaki iparmúzeum megsejtelése és egy Budapesten alkotandó műszaki iparmúzeum felállítási módozatai tárgyában. 1880. In: JELENTÉSEK ÉS JAVASLATOK 1881.
- 1881 Hegedüs L. C. m. kir. miniszteri tanácsosnak a dél-németországi iparmúzeumok s a Budapesten felállítandó műszaki iparmúzeum tárgyában tett jelentése. 1881. In: JELENTÉSEK ÉS JAVASLATOK 1881.
- HERSCHER, ANDREW
- 2003 Städtebau as Imperial Culture. Camillo Sitte's Urban Plan for Ljubljana. *Journal of the Society of Architectural Historians*, LXII. 2. 212–227.
- HORVÁTH HILDA
- 1996 Radisics Jenő és Samuel Bing levélváltása (1888): Adalékok a hazai japonizmus történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, XLV. 1–2. 123–129.
- 2006 Az 1898. évi modern kiállítás az Iparművészeti Múzeumban. *Ars Hungarica*, XXXIV. 1–2. 369–378.
- 2013a Az Iparművészeti Múzeum szecessziós gyűjteménye I. Külföldi tárgyak gyarapítása Radisics Jenő működése idején. *Magyar Iparművészet*, XX. 7. 23–31.
- 2013b Az Iparművészeti Múzeum szecessziós gyűjteménye I. Műtárgyvásárlások és nagy gyűjtemények elhelyezése. *Magyar Iparművészet*, XX. 8. 24–29.
- JEGYZŐKÖNYV
- 1881 A Budapesten létesítendő műszaki ipamúzeum tárgyában a vallás és közoktatásügyi minister urnál 1881. évi október hó 12-én tartott értekezlet jegyzőkönyve. In: JELENTÉSEK ÉS JAVASLATOK 1881.
- 1880 A Budapesten létesítendő műszaki iparmúzeum tárgyában a vallás és közoktatási minister urnál 1880. évi december 28-kán tartott értekezlet jegyzőkönyve. 1880 In: JELENTÉSEK ÉS JAVASLATOK 1881.

JELENTÉS

- 1886 *A kolozsvári fa-, vas- és építő-ipari tanműhelyek felügyelő-bizottságának jelentése az 1884/85. tanévről.* Külön nyomat a „Közgazdasági Értesítő”-ből. Budapest.
- 1887 *A kolozsvári fa-, vas- és építő-ipari tanműhelyek felügyelő-bizottságának jelentése az 1885/86. tanévről.* Külön nyomat a „Közgazdasági Értesítő”-ből. Budapest.
- 1888 *A kolozsvári fa-, vas- és építő-ipari tanműhelyek felügyelő-bizottságának jelentése az 1886/87. tanévről.* Külön nyomat a „Közgazdasági Értesítő”-ből. Budapest.

JELENTÉSEK ÉS JAVASLATOK

- 1881 *Jelentések és javaslatok a Budapesten létesítendő Műszaki Iparmúzeum tárgyában.* Budapest.

KATONA IMRE

- 1969 Radisics Jenő az iparművészeti kultúráért. *Művészettörténeti Értesítő*, XVIII. 3. 212–224.

KELETI KÁROLY – MUDRONY SOMA

- 1880 Emlékirat az iparmúzeum ügyében. In: JELENTÉSEK ÉS JAVASLATOK 1881.

MUDRONY SOMA

- 1877 *Iparpolitikai tanulmányok a hazai ipar emelése tárgyában.* Budapest.

PAÁL FERENC – KISS SÁNDOR

- 1884 *Olvasókönyv az alsófoku ipariskolák számára.* Kolozsvár.

SCHWEINITZ GYULA

- 1882 *A Kolozsvárt alapítandó erdélyrészi iparmúzeum tervezete. A kolozsvári kereskedelmi és iparkamarához benyújtotta gr. Schweinitz Gyula.* Kolozsvár.

SINKÓ KATALIN

- 2009 *Nemzeti Képtár. „Emlékezet és történelem között.”* Budapest. (A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve, XXVI. [2008])
- 2012 *Az ornamens mint nemzeti nyelv. A népművészet fogalmának kialakulása az iparművészeti múzeumokban a pozitívizmus korában.* In: uő: *Ideák, motívumok, kánonok.* Budapest, 242–275.

SISA JÓZSEF

- 2013 *Az Iparművészeti Múzeum.* In: Sisa József (szerk.): *A 19. század művészete Magyarországon. Építészet és iparművészet.* Budapest, 628–633.

SITTE, CAMILLO

- 2008 *Gesamtausgabe. Schriften und Projekte.* Wien–Köln–Weimar.

STEINACKER ÖDÖN

- 1881 *Elvi és szervezeti alapvonalak a Budapesten létesítendő technológiai museum felállítására.* In: JELENTÉSEK ÉS JAVASLATOK 1881.

SZÉKELY MIKLÓS

- 2012 *Az ország tükei. Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának viláگیállításain.* Budapest.
- 2015a *Pákei Lajos kolozsvári iparmúzeumi és ipariskolai palotái 1884–1904 között.* *Ars Hungarica*, XLI. 1. 29–47.

- 2015b Tárgyi valóságok összefonódásai a dualizmus kori hazai iparmúzeumokban. In: Lajtai Mátyás – Varga Bálint (szerk.): *Tudomány és fikció a nemzetépítés bűvkörében a 19. századi Magyarországon*. Budapest, 189–208.
- SZOVINSZKI, JEVGENYIJ (Євгеній Совінський)
- 2014 Йозеф Ляйцнер: педагог, архітектор, будівельник. In: Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. (14-16 травня 2014 року) Архітектура. Чернівці, Чернівецький національний університет, 25–26. *Josef Leitzner: pedagógus, építész*. In: A Jurij Fedkovics Csernyivci Nemzeti Egyetem Tudományos Diákkonferenciájának anyagai (2014. május 14–16.) Építészet. Csernovic, Csernyivci Nemzeti Egyetem, 25–26.
- TÓTH FERENC
- 2012 *Donátorok és képtárépítők. A Szépművészeti Múzeum Modern Külföldi Gyűjteményének kialakulása*. Budapest.
- VADONA JÁNOS
- 1893 *Az öt világrészből. Százezer mérföld vízen és szárazon. Három év, hét és fél óra terjedt utazás tollrajza*. H. n.
- VITA ZSIGMOND
- 1983 Az első erdélyi házi múzeumok és a múzeumi gondolat kialakulása. In: uő: *Művelődés és népszolgálat*. Bukarest, 36–43.
- WINKLER GÁBOR
- 2002 *Történeti városok helyreállításának elvei és módszerei. Pápa műemléki belváros rekonstrukciójának tudományos kérdései*. Kézirat.
- ZEESE, ANDREAS
- 2013 Theophil Hansen als Lehrer an der Wiener Akademie der bildenden Künste 1868–1884. In: Cornelia Reiter – Robert Stalla (szerk.): *Theophil Hansen Architekt und Designer*. Wien, 85–94.